

**ABBASİ DEVLET RİCÂLİNE AİT ÖRNEKLER BAĞLAMINDA
KLASİK ARAP EDEBİYATININ İLK YAZILI EDEBİ TÜRLERİNDEN
“TEVKİÂT”**

Gönderim Tarihi: 05.03.2018

Kabul Tarihi: 28.04.2018

Muhammed Faruk Çakır

Öğr. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Lecturer, Bursa Uludağ University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric
Bursa/Turkey
farukcakir@uludag.edu.tr
orcid.org/0000-0002-7831-5075

Öz

Bu makale, klasik Arap edebiyatında halkın şikâyet ve talep gibi muhtelif gayelerle devlet ricâline sunmuş olduğu dilekçelere bizzat onlar yahut onlar adına kâtipleri tarafından verilen vecîz cevaplar şeklinde ortaya çıkan ve bilhassa üslup bakımından belâgat ve inşâ sanatının gelişimine büyük katkılar sağlayan “tevkîât”ı konu edinmektedir. Gerek sahip olduğu yüksek edebi değer gerekse İslam siyaset geleneğinde yöneten-yönetilen ilişkisi hakkında sunduğu ipuçları ile dikkat çeken bu edebi tür, ilk örneklerini Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde vermiş, Emevilerle yeni şekil ve içerikler kazanarak olgunlaşmıştır. Makalemize konu edilen Abbasiler dönemi ise tevkîâtın altın çağı olmuştur. Bu dönemde tevkî yazımı için müstakil bir birim olan Dîvânü't-Tevkîât kurulmuş ve bu birimde maharetli kâtipler istihdam edilerek nitelik ve nicelik bakımından yetkin tevkî örnekleri verilmiştir. Türk akademiasının Arap Dili ve Belagatı sahasında, hakkında yeterince çalışma bulunmayan bu edebi türü tanıtmayı hedefleyen makalemizde sırasıyla tevkîâtın tanımı, tarihçesi ve önemli kaynakları üzerinde durulmuş, akabinde tevkîât şekil, üslup ve muhteva açısından irdelenmiştir. Son olarak temalarına göre tasnif edilen birtakım seçkin örnekler gerekli açıklamalar eşliğinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Edebiyat, Tevkîât, Edebi Tür, Veciz Cevaplar.

“Tawqîât” as an Early Literary Genre in Classical Arabic Literature in the Context of the Examples of Abbasian Statesman

Abstract

This article is about "tawqîât" which emerges in the form of laconic answers given to the letters presented to the statesmen in classical Arabic literature, and which in particular contributes greatly to the development of rhetoric in terms of style. This literary genre provides important clues about the relationship between the rulers and the ruled in the Islamic political tradition, as well as possesses a great literary value. The first examples of tawqîât were given during the period of Hulefa-i Rashid. Then in the time of Umayyads considerable progress was made, and the Abbasids era was the golden age for tawqîât. In our writing, the definition, characteristics, history and important sources of tawqîât are studied and then the tawqîât is examined in terms of style and content. Finally, some elegant examples that is categorized according to subjects are presented with the necessary explanations.

Keywords: Arabic, Literature, Tawqîât, Literary genre, Laconic answers.

Giriş

Kısaca “Halkın, devlet ricâline hitaben talep ve şikâyet gibi gayelerle kaleme aldığı dilekçelere bizzat devlet ricâli ya da onlar adına kâtipleri tarafından yazılı olarak verilen vecîz cevaplar” şeklinde tanımlayabileceğimiz *tevkîât*, klasik Arap edebiyatında inşâ sanatının ilk yetkin örnekleri olarak ortaya çıkan erken dönem edebi türlerdendir. Bu türün ayırıcı vasfı, meramı olabildiğince öz ve vurucu bir şekilde ifade eden fasîh, belîğ ve vecîz bir üsluba sahip olmasıdır. Bu yönüyle inşânın ve belagatin gelişiminde büyük pay sahibi olan *tevkîât edeb* kaynaklarında icâz bahislerine konu edilmiş, ayrıca taşıdığı yüksek edebi değer sebebiyle kâtiplere tavsiye edilen özel bir üslup olmuştur.

Tevkîâta benzer edebi türler yazılı kültüre ve devlet geleneğine sahip birçok medeniyette, esasen sosyal ve siyasi problemleri çözüme kavuşturma gibi amaçlarla ortaya çıkmış ve kullanılmıştır. Bunların başında ise nitelik ve nicelik bakımından Arap-İslam medeniyetine ait *tevkîât* geleneğinin yer aldığını söylemek mümkündür. Zira Hulefâ-yi Râşidîn döneminde ortaya çıkan ve asırlar boyu çeşitli İslam devletleri nezdinde profesyonel bir biçimde tatbik edilen *tevkîât*, klasik *edeb* kaynaklarında oldukça zengin örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kaynaklarda farklı dönemlere ait *tevkîât* metinlerine göz atıldığında Arap dilinin yapısında var olan fesahat ve belagat unsurlarının tüm bu örneklerde kendisini belirgin biçimde gösterdiği fark edilecektir.

Tevkîât İslam öncesi Arap edebiyatında görülen bir tür değildir. Zira Arapların güçlü devlet geleneğine sahip olmadığı bu dönemde köklü kurumları haiz siyasi bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Ayrıca sözlü kültürün hâkim olduğu bu ortamda yazılı bir tür olarak tevkîâtın bulunmaması gayet tabiidir.

İslam’ın gelmesiyle Arap muhitinde devrim niteliğinde değişiklikler olmuş, Müslümanlar Kur’an ve Hz. Peygamberin rehberliğinde henüz erken sayılabilecek bir dönemde gerek ilim ve edebiyat gerekse bürokrasi ve siyaset sahalarında yeni ve parlak bir sayfa açmışlardır. Hz. Peygamber’in vefatından sonra hızlı bir şekilde gerçekleşen fütuhât ile İslam devletinin sınırları genişlemiş, Arap olmayan unsurlar hayli artmış, bu da devletin kurumsallaşmasını zorunlu hale getirmiştir. Devlet nizamında gerçekleşen bu gelişmelerin yanı sıra ilmi faaliyetler de hız kazanmıştır. Özellikle anadili Arapça olmayan kişilerin Kur’an okurken yaptığı dil hatalarını giderip Kur’an’ı muhafaza etmek, onun daha iyi anlaşılmasını sağlamak, bir de askeri ve siyasi bakımdan gelişen devleti ilim ve edebiyatta da ileri bir noktaya taşımak gibi saiklerle çok erken bir dönemde dil ve belagat çalışmaları başlatılmıştır. İşte genel kanıya göre tevkîât, yazının yaygınlaşması ve devletin müesses bir kimliğe kavuşması gibi müspet gelişmeler neticesinde, sosyal ve siyasi hayatta meydana gelen problemleri çözme ihtiyacına paralel olarak ilk örneklerini Hz. Ebubekir döneminde vermiştir.¹

Tevkîâtın ortaya çıkışında bilhassa Kur’an-ı Kerim’in rolüne vurgu yapmak gerekmektedir. Zira Kur’an, ilim ve edebiyat sahasına geniş bir açılım getirmiş, sahip olduğu vecîz üslubuyla yeni edebi türlerin oluşum ve gelişimine ciddi katkılar sağlamıştır. Ahmet Suphi FURAT’ın da isabetli tespitine göre klasik Arap edebiyatında Kur’an etkisinin en yoğun biçimde görüldüğü edebi türlerin başında *tevkîât* gelmektedir.² Bu noktada belirtmek gerekir ki Kur’an’da farklı kesimlere ve zümrelere yöneltilen, aynı zamanda icâz bahsinin özünü teşkil eden hitap ve cevaplar, tevkîât türünü üslup

---

¹ Muhammed b. Nâsır ed-Dahîl, “Fennü’t-tevkîâtî’l-edebîyye fi’l-asri’l-İslâmî ve’l-Emevî ve’l-Abbâsî” *Mecelletü câmi’ati ümmi’l-kurâ li-’ulûmi’ş-şerîa ve’l-lügati’l-arabîyye ve âdâbihâ*, 13 (2001): 11; el-Harâhişe Emîra Abdülmevlâ Hamd, “Edebü’t-tevkîât fi’l-asri’l-abbâsî” (Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü âli’l-beyt külliyyetü’l-âdâb ve’l-ulûm kısmü’l-lügati’l-arabîyye, 2004), 10.

² Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi I* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996), 111-114.

yönünden ciddi bir şekilde etkilemiştir. İlgili kısımda aktaracağımız örneklerde bu durum açıkça görülecektir.

Emeviler döneminde devlet kurumlarının tekâmül etmesi sonucunda şekil, üslup ve muhteva açısından olgunlaşan tevkîâtın kullanım alanı daha da genişlemiştir. Makalemizin ışık tutmaya çalıştığı Abbasiler devri ise her açıdan tevkîâtın altın çağı kabul edilmektedir.³ Bürokrasinin mükemmel bir mahiyet kazandığı bu dönemde tevkîâta özel bir önem verilmiştir. Öyle ki tevkîât yazımı için müstakil bir birim (Dîvânü't-tevkîât) kurulmuş, dil ve belagatte seçkin kâtipler bu kurumda istihdam edilmiştir. Bu dönemde gösterilen ilgi ve gayretler sayesinde tevkîât edebi yönden diğer dönemlere nazaran daha güzel bir forma kavuşmuş, merkeze iletilen her türlü sorunun çözümünde yöneten-yönetilen sınıfları arasında etkin bir şekilde kullanılan edebi bir iletişim aracı olmuştur.

1. Tevkîâtın Tanımı

A. Sözlükte Tevkîât

Klasik sözlüklere bakıldığında تَوَقَّع (tevkî) kelimesinin türediği kök olan وَقَّع fiilinin temelde “Bir şey üzerinde iz bırakmak, etki göstermek; bir şeye isabet etmek; bir şeyin üzerine düşmek” gibi bir anlam havzasına sahip olduğu dikkati çekmektedir.⁴ Kökün ayrıca “meydana gelmek, vâki olmak, bulunmak, gıybet etmek, bıçağı bilemek” gibi manaları da vardır.⁵

تَوَقَّعَات kelimesinin tekili olan تَوَقَّع kelimesi ise وَقَّع fiilinin tef’îl babından mastarı olup çeşitli anlamlara gelmektedir. İbn Manzûr’un (ö. 711/1311) sözlüğünde bu kelimeye “Yağmurun yağıp toprağın bir kısmına isabet etmesi bir kısmını da ıskalaması, onaylamak, denk gelmek, isabet etmek, bir şey hakkında zan veya vehme sahip olmak, devenin sırtına vurup onu yere çöktürmek” gibi karşılıklar verilmektedir.⁶ Yine aynı sözlükte “Kâğıdın boş bir kısmına not düşmek, yazı eklemek”⁷ şeklinde terim anlamıyla doğrudan ilişkili bir izah da mevcuttur. Keza el-Ezherî de (ö. 370/980) “Kâtibin mektuba tevkî etmesi” sözünü “Vaziyet ve ihtiyacın gereğini lafı uzatmadan özlü bir biçimde satırlara dökmek” şeklinde tarif etmektedir.⁸

³ Muhammed ed-Derûbî - Salah Cerrâr, *Cemheretü tevkîâti'l-Arab* (el-Ayn: Merkezi Zayed li't-türâs ve't-tarih, 2000), 3: 6; Dahîl, *Fennü't-tevkîât*, 14; Harâhişe, *Edebü't-tevkîât*, 12.

⁴ Bk. Ebü'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Beyrût: Dâru sâdirâdır, 2014), 15: 260-261.

⁵ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sihâhü'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrût: Darü'l-ilm li'l-melâyîn, 1987), 3: 1302-1303.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 15: 261, 263.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 15: 262.

⁸ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, thk. Muhammed 'İvaz Mür'ib (Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, 2001), 3: 24.

Kelimenin günümüz Arapçasında kazanmış olduğu meşhur anlamı ise “imza”dır.

B. Terim Anlamıyla Tevkîât

Yukarıda sözlük anlamlarını verdiğimiz تَوْفِيع kelimesinin çoğulu olan تَوْفِيعَات (tevkîât) ele aldığımız edebi türün ismi olmuştur. Kelimenin sözlük anlamı ile terim anlamı arasındaki en güçlü ortak çağrışım “bir metnin altına not düş(ür)me”, ikincisi ise muhatap üzerinde “etkileyici” olma niteliğidir. Batalyevsî (ö. 521/1127) bu terimi kısaca şöyle tarif etmektedir: “Tevkî, genel manada hükümdarın veya emir/yasak yetkisine sahip herhangi birinin kendisine iletilen dilekçe kâğıdının başına yahut ortasına, talep edilen şey hakkında olumlu veya olumsuz bir cevap yazdığı her türlü mektuba denir.”⁹

Bu tanımda yer alan özellikle “dilekçe kâğıdının başına yahut ortasına yazılması” ibaresi tevkîâtın şekil şartlarından en önemlisine işaret etmektedir.

İbn Haldûn’un (ö. 808/1406) mukaddimesinde yer alan şu paragraf ise ilgili terimin anlam çerçevesi ve prosedürüne dair özlü bilgiler sunmaktadır:

*Yazı türlerinden birisi de tevkî’dir. Tevkî: Sultanın hükümler verdiği ve meseleleri çözüme kavuşturduğu meclisinde kâtibinin oturup, sultana iletilen dilekçelere, ondan aldığı direktifler doğrultusunda en vecîz ve belîğ ifadelerle yazdığı cevaplardır. Yazılan bu tevkîler gerek doğrudan sâdır olarak hükme bağlanır ve uygulanırdı, gerekse kâtip, tevkî’nin bir örneğini daha çıkararak dilekçeyi verene sunardı. Ayrıca Müvekkî’nin (tevkîât’ı yazan kişi) tevkîâtın mükemmel olması için belagat yönünden kudretli biri olması icap etmektedir.*¹⁰

Batalyevsî’nin tanımında, tevkînin sadece devlet ricâli tarafından yazıldığı; İbn Haldun’un tarifinde ise yalnızca kâtip tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu iki tanımdan istifade ve yaptığımız araştırmalar neticesinde tevkîâtın anlam çerçevesi şu şekilde belirlenebilir: Tevkîât, başta talep ve şikâyet gibi çeşitli gayelerle devlet ricâline sunulan dilekçe kâğıtlarının üzerine, bizzat kendileri ya da onlar adına kâtipleri tarafından kısa, öz ve sanatlı bir üslupla, konuya uygun düşen bir Kur’an ayeti, şiir, hikmetli söz yahut vecîz bir mesajın dikte edilmesi şeklinde teşekkül eden edebi bir türdür.

Özetlemek gerekirse, tevkîât metinleri şu temel özelliklere sahiptir:

⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed Batalyevsî, *el-İktidâb fi şerhi edebi’l-küttâb*, thk. Mustafa es-Sakâ - Hâmid Abdülmeçîd (b.y.: Darü’l-kütübî’l-mısriyye, 1996,) 1: 195.

¹⁰ Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dimaşk: Dâr-u Ya’rub, 2004), 1: 430.

- Dilekçe sunan bir şahsa cevaben yazılması.
- Halife, hükümdar, sultan, vezir ve komutan gibi üst düzey devlet ricâli ya da bunlara vekâlet eden kâtibi vb. kişilerce kaleme alınması.
- Sunulan dilekçe kâğıtlarının doğrudan üzerine yazılması.
- Meramı en vecîz şekilde ifade edecek kısa bir forma sahip olması.

2. Tevkîâtın Tarihçesi ve Kaynakları

A. Tarihçesi

Tevkîât benzeri edebi türlerin, yazılı kültüre ve köklü devlet geleneğine sahip Rum, Hint ve Pers gibi medeniyetlerde şu veya bu şekilde tatbik edildiğini gösteren metinler -sınırlı sayıda da olsa- mevcuttur. Hatta bunların bir kısmı Arap müelliflerin derlediği erken dönem *edeb* kaynaklarında da kendini göstermektedir.¹¹ Pers hükümdarlarına ait olanlar ise diğerlerine nazaran daha büyük bir yekûn tutmaktadır ki bunların bir bölümü özellikle Abbasiler döneminde Arapça'ya çevrilerek *edeb* mecmualarına kaydedilmiştir.¹² Aslında bu noktada tevkîâtın menşei konusu da gündeme gelmektedir.

Konuya ilgi duyan edebiyat tarihçileri ve bazı akademisyenler tevkîâtın köken itibarıyla hangi medeniyete ait olduğu hakkında tartışmışlardır. Bu tartışma genelde Arapların tevkîâtı Perslerden aldığını savunanlar ile onun salt Arap kaynaklı bir tür olduğunu iddia edenler arasında cereyan etmiştir.¹³ Bizce bu iki görüş de isabetli gözükmemektedir. Zira tevkîât, tıpkı benzerlerinin diğer medeniyetlerde ortaya çıktığı gibi Arap-İslam medeniyetinde de daha önce işaret ettiğimiz şartlar neticesinde, doğal mecrasında ortaya çıkmıştır. Bu tecrübenin daha önce Pers yahut bir başka medeniyette yaşanmış olması Arapların tevkîâtı onlardan aldığını göstermez. Kaldı ki henüz Arap-Pers ilişkilerinin yoğunlaşmadığı Hz. Ebubekir döneminde tevkîâtın, ilk ve yetkin örneklerini vermeye başlaması bu iddiayı çürütmektedir. Yeri gelmişken bir örnek vermek gerekirse Hz. Ebubekir'in Dûmetü'l-cendel seriyyesinde düşmana karşı ne yapması gerektiğini soran komutan Halid b. Velîd'e yazdığı şu tevkî bu türün üslup ve şekil şartlarını taşımaktadır:

¹¹ Bk. Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1984), 4: 306; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Se'âlibî, *Kitâbü hâssi'l-hâss* nşr. Hasan el-Emîn (Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât, ts.), 84.

¹² Fars orijinli olup Arapça'ya çevrilen ve klasik *edeb* kaynaklarında yer alan tevkîler hakkında yapılmış akademik bir çalışma için bk. Muhamed ed-Derûbî - Salah Cerrâr, *et-Tevkîâtü'l-fârisiyye'l-mu'arrabe* (Beyrut: Menşûrâtü câmiati âl-i beyt, 2000.)

¹³ Bu tartışmalar için bk. Harâhişe, *Edebü't-tevkîât*, 7-9.

أَدْنُ مِنَ الْمَوْتِ تُوَهَّبُ لَكَ الْحَيَاةُ!

Ölümün üzerine yürü ki sana hayat bahşedilsin!

Diğer taraftan tevkîât sanatının mükemmel bir biçimde ve yüzyıllar boyunca Arap-İslam medeniyeti nezdinde tatbik edilmiş olması da bu geleneğin Arap orijinli olduğu anlamına gelmez. Konu ve temalarını sosyo-politik gündemin belirlediği, şekil şartlarının da gayet basit olduğu, mektuplaşmaya benzeyen böyle bir türün kaynağını bir medeniyete hasretmek aslında gereksiz bir uğraştır.

Bizce bu tartışmalardan ziyade esas vurgulanması gereken nokta hem ifade zenginliği hem de fonetik açıdan yetkin bir dil olan Arapçanın tevkîât için biçilmiş bir kaftan olmasıdır. Bu temayüzün en somut delili ise klasik Arap edebiyatının önemli bir parçası olan tevkîâtın diğer edebiyatlardaki benzerlerine nispeten uzun asırlar etkin ve yetkin bir şekilde tatbik edilmesi ve geriye büyük bir edebi miras bırakmasıdır.

Çalışmamızın bu bölümünde, başlangıcından Abbasîler döneminin sonuna kadar tevkîâtın Arap edebiyatı içindeki seyri hakkında birtakım bilgiler verilir değerlendirilmelerde bulunulacaktır. Girişte değindiğimiz gibi İslam öncesi Arap muhitinde gerek yazının yaygın olarak kullanılmayışı gerekse Araplara ait güçlü bir devlet teşkilatının olmayışı itibara alındığında bu iki unsura bağlı olan tevkîâtın henüz bu dönemde kullanılmaması makul karşılanacaktır. Buna mukabil Hz. Ebubekir döneminde artan fetih hareketleri neticesinde devletin yönettiği topraklar genişlemiş, bu da siyaset ve devlet bürokrasisi açısından köklü yeniliklerin yolunu açmıştır. Arap dışı unsurların İslam’a girip İslam devletinin vatandaşı olmaları da yine sosyal yapıda büyük değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Tüm bunlara yazılı kültürün yaygınlaşması da eklenince meydana gelen sosyal ve siyasi meseleleri çözüme kavuşturma bağlamında ilk tevkîât örnekleri Hz. Ebubekir döneminde vermeye başlamıştır. Sınırlı sayıda olsa da kaynaklarda dört halifeye ait tevkîât örnekleri özel bir kategori olarak sunulmaktadır.¹⁴ Bu sınırlılığın sebebi ise halifelerin az sayıda tevkî yazmış olmasıyla ilintili olabileceği gibi henüz tedvin açısından zayıf olan bu dönemde onlara ait tevkî metinlerinin bütünüyle toplanamamasıyla alakalı da olabilir.

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde, işaret edilen sebeplerin doğal bir neticesi olarak zuhur eden tevkîât Emeviler döneminde kayda değer bir ilerleme gerçekleştirmiş, artan sorunları çözmeye hususunda kendisine daha

¹⁴ Bk. İbn ‘Abdürabbih, *el-‘İkdü’l-ferîd* 4: 287-288.

sık başvurulan bir vasıta olmuştur. Daha önce de değinildiği üzere tevkîâtın gerek şekil gerek muhteva bakımından gelişmesinde devletin kurumsallaşmasının yadsınamayacak bir payı vardır. Bu doğrultuda Muaviye (ö. 60/680) döneminde kurulan *Dîvânü'l-hâtem'in* tevkîât usulünde birtakım yenilikleri beraberinde getirdiği söylenebilir. Nitekim İbn Tabatabâ'nın (ö. 709/1309) da bildirdiği üzere halifenin yazdığı tevkîler *Dîvânü'l-hâtem'e* gönderilir, orada bir nüshası kayıt altına alınır ve mühürlenip gideceği adrese ulaştırılırdı.¹⁵

Söz konusu dönemde edebi açıdan nitelikli örnekler veren tevkîâtın, konuları ve kullanım sahasında da ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Bu durum *edeb* kaynaklarında Emevîlere ait azımsanamayacak miktardaki tevkîât metinlerinden rahatça anlaşılabilir.¹⁶ Bu dönemde gerçekleşen yeniliklerden biri de halifelerin yanı sıra vali, emir ve ordu komutanları gibi diğer devlet ricâlinin de tevkîât yazmaya başlamasıdır. Sözgelimi *el-'İkdü'l-ferîd* adlı erken dönem *edeb* koleksiyonunun [تَوْقِيعَاتُ الْأُمَرَاءِ وَالْكَبَرَاءِ] "*Emirlerin ve İleri gelenlerin Tevkîâtı*" başlığı altında Ziyad b. Ebîh (ö. 53/673) ve Haccâc b. Yusuf es-Sekafî (ö. 95/714) gibi Emevi komutanlara ait tevkî metinleri sunulmaktadır.¹⁷

Makalemizin mercek tuttuğu Abbasiler dönemi ise tevkîâtın her yönüyle en parlak çağını yaşadığı zaman dilimi olmuştur. Elbette bunun sosyal, siyasal ve kültürel arka planları vardır. Özet olarak ifade etmek gerekirse, siyasetin Arap asabiyeti üzerine kurulu olduğu Emevîler zamanında diğer unsurların -özellikle İranlılar ve Türklerin- ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmelerine mukabil;¹⁸ Abbasiler döneminde sosyo-kültürel ve politik sahalarda Arap dışı unsurlar etkin bir rol üstlenmişlerdir. Askeriyede Türkler, bürokraside İranlılar bu medeniyete büyük katkılar sunmuş, vezirlik ve ordu komutanlığı gibi önemli statülere yükselmişlerdir. Arap dışı unsurların katkıları sayesinde Abbasiler, İslam medeniyetinin uluslararası tecrübesinin gerçek anlamıyla yaşandığı ilk dönem olmuş, ilimden sanata, edebiyattan bürokrasiye, askeriyeden devlet teşkilatına kadar bütün alanlarda büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Doğal olarak tevkîât türü de bu gelişmelerden nasibini almıştır.

¹⁵ Muhammed b. Ali İbn Tabatabâ, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye* (Beyrût: Dâr-ü sâdır, 1980), 107.

¹⁶ Bk. İbn 'Abdürabbih *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 288-293; Se'âlebî, *Kitâbü hâssi'l-hâss*, 1: 86.

¹⁷ İbn 'Abdürabbih *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 299-301.

¹⁸ Âdem Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004), 199.

Bizce bu dönemde söz konusu edebi türün zirveye tırmanmasını sağlayan en önemli etkenlerin başında Abbasilerin bürokratik sahada ortaya koyduğu yenilikler gelmektedir. Bu bağlamda ihdas edilen dîvânlardan biri de önceleri *Dîvânü'r-resâil*¹⁹ bünyesinde icra edilen tevkîât yazımı için müstakil olarak kurulan *Dîvânü't-tevkîât*'tır. Bütünüyle tevkîât işlerinin görüldüğü bu dîvânda belagatte mahir bir kâtip/müvekkî' sınıfı istihdam edilmiştir. Sözü edilen kurumda tevkîât profesyonel bir şekilde tatbik edilmiş ve bu sayede Abbasiler döneminde diğer asırlarla kıyaslanamayacak miktarda bol ve seçkin tevkî metinleri miras bırakılmıştır.²⁰

Farklı unsurları bir çatı altında toplayan Abbasiler döneminde tevkîât tebaa ile devlet ricâli arasında güçlü bir iletişim mekanizması olmuş, bilhassa meydana gelen sıkıntı ve sorunların giderilmesinde etkin bir edebi araç olarak kullanılmıştır. Örneğin, bir talebi olanlar bu vesileyle doğrudan yetkililere ulaşmışlar, haksızlığa uğrayan kesimler yöneticilerini bu yolla hükümdara şikâyet etmişlerdir. Ayrıca hükümdarın gözüne girip bahşişlerine nail olmak isteyen birtakım jurnalciler de bilhassa farklı mertebelerde görev yapan devlet ricâlini hükümdara gammazlamayı adet edinmişlerdir. Bu manada tevkîât, devlet idaresindeki zafiyet ve aksaklıkların merkeze iletilmesi, yöneticilerin işlemiş olduğu kusur ve haksızlıkların bildirilmesi gibi istihbâri roller de üstlenmiştir. Hülâsa Abbasiler döneminde tevkîât güncel siyasetin ayrılmaz bir parçası olmuş, hükümdarın iradesini ortaya koyduğu, birtakım emir, tavsiye ve telkinlerde bulunduğu, hatta atama ve azletme gibi önemli kararları kendisiyle duyurduğu bir nitelik kazanmıştır.

Abbasiler dönemi devlet ricâli arasında birkaç ismin tevkî yazma sanatında temayüz ettiği görülmektedir. Bunların başında Hârünürreşîd'in (ö. 193/809) önde gelen devlet adamlarından ve Bermekî ailesinin seçkin şahsiyetlerinden Cafer b. Yahyâ el-Bermekî (ö. 187/803) gelmektedir. Klasik kaynaklarda Aristoteles'ten Taberî'ye, Calinus'tan Câhız'a kadar birçok meşhurun hangi alanda öne çıktığının ifade edildiği ve adeta “en'ler listesi” diye tavsif edebileceğimiz bir listede Cafer b. Yahyâ el-Bermekî'nin de “tevkîât yazmada en mahir şahıs” olarak nitelenmesi²¹ kayda değerdir. Keza

¹⁹ Genel olarak resmi yazışmaların icrâ edildiği dîvân. Detaylı bilgi için bk. Abdülaziz ed-Dûrî, “Dîvân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 1994), 9: 386-387.

²⁰ Bu divan hakkında detaylı bilgi için bk. Dr. Hüsamüddîn es-Sâmîrrâî *el-Müessesâtü'l-idâriyye fi'd-devleti'l-Abbasiyye* (Mekke: Darü'l-fikri'l-'Arabî, 1983), 283.

²¹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi smâ'ati'l-inşâ* (Beyrut:

Mukaddime'de ediplerin Cafer'e ait tevkî metnlerindeki belagat unsurlarını görebilme uğruna onları elde edebilmek için yarıştığından ve bu tevkîlerin her birinin 1 dinara satıldığından bahsedilmesi²² de onun bu sanattaki müstesna konumuna ışık tutmaktadır. Ayrıca babası Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin (ö. 190/805) de bu sahada Cafer'den geri kalmadığı söylenebilir. Vezirler arasında en ön sıralarda yer alan bir başka isim de Fazl b. Sehl es-Serahsî'dir (ö. 202/818). Halifelerden ise -vereceğimiz örneklerde de görüleceği üzere- Ebû Cafer Mansûr, Hârünürreşid ve Me'mûn bu sanatın en yetkin temsilcileridir.

B. Kaynakları

Arap-İslam devlet geleneğinde asırlar boyu tatbik edilen tevkîat yazımı zamanla literatüre zengin bir edebi müktesebat kazandırmıştır. Tevkîat metnlerine ilgi duyan âlim, edip ve kâtipler çok erken dönemlerden itibaren bu sahada teşekkül eden edebi malzemeyi toplamaya özen göstermişlerdir. Bu doğrultuda halifelerin, emirlerin, vezirlerin, kadınların, ordu kumandanlarının ve diğer devlet ricâlinin kaleme aldığı seçkin tevkîat metnleri ansiklopedik *edeb* kaynaklarına kaydedilmiş ve bunların büyük bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

Yaşadığı döneme kadar erişebildiği tevkîat metnlerini derli toplu bir biçimde aktaran ilk kaynak Endülüslü âlim ve edip İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940) geniş bir kültür atlası niteliğindeki *el-'İkdü'l-ferîd* adlı eseridir.

Bolca tevkîat örneğine yer verilen bu erken dönem *edeb* koleksiyonunda tevkîler dört başlık altında sıralanmıştır. Müellif önce [تَوْقِيعَاتُ الْخُلَفَاءِ] "*Halifelerin Tevkîâtı*" başlığı altında²³ Dört Halife ve Emevi sultanlarına ait örnekleri aktarıp ardından [تَوْقِيعَاتُ بَنِي الْعَبَّاسِ] "*Abbas Oğullarının Tevkîâtı*" başlığı ile de Me'mûn dönemi de dâhil olmak üzere Abbasi halifelerinin tevkîlerini serdetmiştir.²⁴ Akabinde emir ve vezirlere nispet edilen metnleri [تَوْقِيعَاتُ الْأَمْرَاءِ وَالْكَبْرَاءِ] "*Emirler ve İleri Gelenlerin Tevkîâtı*" başlığıyla nakletmiş²⁵ ve son olarak yabancı devlet adamlarına ait birtakım örnekleri de [تَوْقِيعَاتُ الْعَجَمِ] "*Yabancı (Hükümdar)ların Tevkîâtı*" adı altında aktarmıştır.²⁶

Bu noktada şuna da değinmek gerekir ki İbn 'Abdürabbih (ö. 328/940) gibi h. 246 yılında Kurtuba'da doğmuş ve hayatını Abbasi başkenti Bağdat'a oldukça uzak bir mesafede bulunan Endülüs topraklarında geçirmiş bir

Dârü'l-kütübi'l-mısriyye, 1922), 1: 519.

²² İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1: 430.

²³ İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 287-293.

²⁴ İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 293-299.

²⁵ İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 299-305.

²⁶ İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 306-307.

edibin, muasırı olduğu Abbasi hükümdarlarına ait tevkîât metinlerini kitabına almış olması aslında söz konusu dönemde bu edebi türün popülaritesi hakkında önemli bir ipucu sunmaktadır.

Tevkîât örneklerini bir arada ve büyük ölçüde kronolojik olarak sunan diğer önemli kaynak ise Ebû Mansûr es-Se’âlibî’nin (ö. 429/1038) “*Kitâbü hâssi’l-hâss*” adlı eseridir. Kitabın tevkîâta mahsus altıncı bölümünde [فَصْلٌ فِي تَوْقِيعَاتِ الْمُلُوكِ الْمُتَقَدِّمِينَ] “Eski Kralların Tevkîâtları Hakkında” ismiyle bir fasıl açılmış ve bu kapsamda bazı meşhur Rum, Çin ve Pers krallarına ait tevkî metinleri sunulmuştur.²⁷ Ardından [فِي غُرَرِ التَّوْقِيعَاتِ الْإِسْلَامِيَّةِ لِلْمُلُوكِ] “Müslüman Hükümdarlara Ait Kıymetli Tevkiler” adlı bölümde zengin örnekler yer verilmiştir.²⁸ Müellif bu bölümün sonunda [فِي أَجْنَاسِ تَوْقِيعَاتِ الْوُزَرَاءِ وَالسَّادَةِ الْكُبْرَاءِ] “Vezirler ve Büyük Liderlerin Tevkî Örneklerine Dair” adlı fasılda ise farklı dönemlerde yaşamış mezkûr şahıslara ait çeşitli tevkî metinlerini nakletmiştir.²⁹

Tevkî metinleri, sistematik tarzda nakledilen bu iki kaynağın yanı sıra klasik dönemde telif edilen hemen hemen bütün *edeb* derlemelerinde yerini almıştır. Hemen belirtmek gerekir ki bu mecmualarda söz konusu metinler genelde dağınık biçimde bulunmakta ve farklı bağlamlarda zikredilmektedir. Mebzul miktarda tevkîât örnekleri ihtiva eden bu kaynakların en önemlilerinden birkaçı şöyle sıralanabilir:

- *el-Mehâsin ve’l-mesâvî*, el-Beyhakî, İbrahim b. Muhammed (ö. 320?)
- *el-Vüzerâ ve’l-küttâb*, el-Ceşiyârî (ö. 331/942-943)
- *Muhâdarâtü’l üdebâ*, Râgıb el-İsfehânî (ö. 410/1010)
- *el-Basâir ve’z-zehâir*, Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1014)
- *Nesri’l-dürri*, Ebû Sa’d el-Âbî, (ö. 422/1030)
- *Rebû’l-ibrâr ve füsûsu’l-ahbâr*, Zemahşerî (ö. 538/1144)
- *et-Tezkiretü’l- Hamdûniyye*, İbn Hamdûn (ö. 562/1167)

Günümüzde ise tevkî örneklerini bir arada sunan iki önemli çalışma vardır. Bunlardan ilki Ahmed Zekî Safvet’in *Cemheretü resâili’l-’Arab* adlı eseridir. Bu eser sadece Tevkîâtı konu edinmemiş, klasik Arap edebiyatında mektup türünde ortaya konan malzemenin geneliyle ilgilenmiştir. Kitapta yalnızca Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve ilk dönem Abbâsilerin sonuna kadar teşekkül eden tevkîât örneklerine yer verilmiş ve bu da ağırlıklı olarak *el-’İkdü’l-ferîd* ve *Kitâbü hâssi’l-hâss* kaynak alınarak yapılmıştır. Tevkîât metinlerini sadece toplamayı hedefleyen bu eser kaynak kullanımı ve

²⁷ Se’âlibî, *Kitâbü hâssi’l-hâss*, 1: 84-86.

²⁸ Se’âlibî, *Kitâbü hâssi’l-hâss*, 1: 86-90.

²⁹ Se’âlibî, *Kitâbü hâssi’l-hâss*, 1: 90-94.

tevkîlerin aidiyeti noktasında titiz sayılamayacak bir çalışma olmakla birlikte modern dönemde bu sahada atılmış öncü bir adım olarak öne çıkmaktadır.

İkinci çalışma ise salt tevkîâtı konu edinen *Cemheretü tevkîâtî'l-'Arab* adlı eserdir. Muhammed ed-Derûbî ve Salah Cerrâr'ın³⁰ birlikte telif ettiği bu kitap bir öncekine göre daha zengin kaynaklar kullanmakta olup bilimsel yönden de daha nitelikli bir çabanın ürünüdür. Zira bu eserde tevkî metinleri kronolojik olarak ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminden Eyyûbîlere kadar bu edebi türün etkin biçimde kullanıldığı bütün İslam devletleri için ayrı ayrı bölümler halinde tasnif edilerek aktarılmıştır. Ayrıca her bir tevkînin kaynağı ve aidiyeti üzerinde detaylıca durulmuştur. Üç cilt halinde yayımlanan bu kapsamlı eser bizce tevkîât hakkında araştırma yapmak isteyenlerin başvurması gereken kaynakların başında gelmektedir.³¹

3. Tevkîâtın Üslup Özellikleri ve Temaları

A. Üslup Özellikleri

Tevkîât, Arap dilinin ve çeşitli sanatlarıyla belagat ilminin gelişmesinde özellikle de üslupçuluk noktasında büyük bir rol oynamıştır. Bugün teşekkül etmiş şekliyle belagat ilimlerinin ortaya koyduğu kriterler açısından bir değerlendirmeye tabi tutulacak olursa, seçkin tevkî örneklerinin bu kriterleri bütünüyle cem ettiği görülmektedir. Zira bunlar, muktezayı hale uygun düşecek şekilde vecîz bir üslupla kaleme alınmış olup süslü ve ahenkli lafızlarla donatılmıştır.

Edebi açıdan taşıdığı yüksek değer sebebiyle tevkîât üslubu bilhassa kâtip sınıfına tavsiye edilmiştir. İnşa sanatını konu edinen *Edebü'l-küttâb*, *Subhu'l-a'sâ* ve *es-Smâ'ateyn* gibi klasik kaynaklar "icâz" bahsinde doğrudan tevkîâtten bahsetmişler ve üslup yönünden onu övücü ifadelerle yer vermişlerdir. Bu kaynakların yanı sıra birçok *edeb* mecmuasında Cafer b. Yahyâ el-Bermekî'nin divanlarda görevli kâtiplere, tevkîât üslubunu kullanmaya teşvik edici şu tavsiyede bulunduğu aktarılır:

إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَكُونُوا كَتَبُكُمْ كَالْتَوْقِيعَاتِ فَافْعَلُوا.

*Eğer yazılarınızı tevkîât tarzında yazabiliyorsanız öyle yapın.*³²

³⁰ Bu iki müellif tevkîât sahasında uzmanlaşmış akademisyenler olup mezkur çalışmanın yanı sıra Fars menşeli tevkîleri inceledikleri *et-Tevkîâtü'l-Fârisiyye'l-mu'arrabe* ve Endülüs medeniyetine ait tevkîât örneklerini konu edindikleri *et-Tevkîâtü'l-Endelüsiyye* adlı iki önemli çalışma daha neşretmişlerdir.

³¹ Söz konusu eser "892.7 DER.C" kaydıyla İSAM Kütüphanesinde mevcuttur.

³² Ufak ibare farklılıklarıyla aktarılan bu rivayet için bk. Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ b. Abdullâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin *es-Sûlî*, *Edebü'l-küttâb*, haz. Muhammed Behcet el-Eserî (Mısır: el-Matbaatü's-selefiyye, 1922), 1: 134; Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-

Onun bu ifadesinden tevkiâtın müstakil bir edebi tür olduğu ve diğer yazı sanatlarına örnek teşkil ettiği sonucuna rahatlıkla ulaşılabilir. Keza İbn Haldûn’un tevki yazanlardan bahsederken onları “*insanların en üst tabakasından seçilen, ilimde derya, belagatte mâhir, üstün vasıflarla donanmış, sultan meclislerinin usullerinden haberdâr, istenen manayı belagatin sırlarıyla yazıya dökülebilen*” kişiler olarak tavsif etmesi de tevkiâtın ne denli sofistike bir sanat olduğunu gözler önüne sermektedir.³³

Özelde Abbasilere, genelde ise farklı İslami dönemlere ait örneklerde tevkiât muharrirlerinin genellikle şu formlardan birini kullandıkları göze çarpmaktadır:

- Kur’ân-ı Kerim ayetleri.
- Şiir.
- Hikemiyat tarzı vecîz ibare ve ifadeler.

Yukarıda zikredilen formların hangisi kullanılırsa kullanılsın, tevki metinlerinde dikkati çeken temel karakteristik “maksadı en az kelimeyle ifade ediyor olmaları”dır. İlgili kısımda da görüleceği üzere bunlar çoğunlukla kısa tek bir cümleden oluşmakta hatta bazen sadece bir iki kelimedenden ibaret olmaktadır. Aşağıda bu formlara ilişkin birer örnek verilecek ve bazı izahatlarda bulunulacaktır.

Tevkiât içerisinde belki de en ilgi çeken form, Kur’an ayetlerinden iktibasla ortaya konulan örneklerdir. Kur’an-ı Kerim’in diyaloga dayalı üslubu, ayetlere mizah ve edebiyat gibi ibadet dışı alanlarda da başvurulmasına imkân vermiştir. Bunun sebebi de muhtemelen ilahi kitabın kutsiyetinden istifadeyle muhataba verilecek mesaja güç katmak ve onun üzerinde derin bir etki bırakmaktır. Bu doğrultuda daha ilk örneklerinden itibaren ayetler tevki yazmada kullanılmıştır.³⁴ Bu da çoğunlukla tevki sahiplerinin, maruzatta bulunan şahıslara doğrudan veya dolaylı bir biçimde iradelerini yansıtacak anlamlara sahip birtakım ayetlerle karşılık vermeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Söz gelimi Halife Mehdî (ö. 169/785)

Câhız, *el-Beyân ve’t-Tebyîn* (Beyrut: Dâru ve mektebetü’l-hilâl, 2002) 1: 113; Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-’Askerî, *Kitâbü’s-smâ’ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: el-Mektebetü’l-’unsuriyye, 1998), 173; Kalkaşendî, *Subhu’l-a’sâ*, 2: 362; İbn ‘Abdürabbih, *el-’Ikdü’l-ferîd*, 2: 131; Ebû Sa’d Mansûr b. el-Hüseyn el-Âbî, *Nesrü’l-dürr fi’l-muhâdarât*, thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz (Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-’ilmiyye, 2004), 5: 85.

³³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1: 430.

³⁴ Se’âlibî, *Kitâbü hâssi’l-hâss*, 1: 86.

kendisinden mektup yoluyla bağışlanma dileyen bir katile aşağıdaki ayeti tevkî ederek cevap vermiştir:

(وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ.)

Ey akıl sahipleri, sizin için kısasta hayat vardır.³⁵ (Bakara, 2/179)

Şiir formatında kaleme alınan tevkîlere bakılırsa bunların da daha ziyade devlet ricâline karşı bir kusur veya kabahat işleyen yahut ihanet eden kişiler tarafından kaleme alınan birer af dilekçesi mahiyetinde olduğu görülecektir. Bu tür dilekçelere karşı devlet ricâlinin verdiği yanıtlar da genelde ya secîli ifadelerle veya müşâkele sanatı gereğince nazmen olmuştur. Bu forma örnek olarak da Halife Razibillah (ö. 329/940) ile Ebûbekir es-Sûlî (ö. 335/946) arasında gerçekleşen bir yazışmayı zikredebiliriz: Türk asıllı edip ve şair Ebûbekir Sûlî hastalandığı sırada dostu Razibillah'a bir dilekçe yazarak yanına gidemeyeceğine dair mazeret bildirmiş, halife de dilekçeye şu beyitleri tevkî ederek kendisine ulaştırmış:

وَصَلَّتْ رُفْعَةً فَأَوْصَلَتْ الْوَحْشَةَ   لِمَا أَتَتْ بِشَكْوَى الْأَنْبِيسِ
بَدَلُ الْقُرْبِ بِالْبَعَادِ قَبِدْتُ   بِيَوْمِ السَّرُورِ يَوْمَ عُبُوسِ

Dostun eleminden söz ettiği için gönlü yalnızlığa seokeden bir haber geldi

Bu haber yakınlığı hasrete, neşeyi de kasvete çevirdi.

Bu nazik cevaba Ebûbekir de aynı şekilde bir beyitle karşılık vermiş:

وَصَلَّتْ رُفْعَةً الْأَمِيرِ الرَّئِيسِ   غُرَّةَ الدَّهْرِ وَالْخَطِيرِ النَّفِيسِ
فَأَزَالَتْ مَا كُنْتُ أَشْكُو وَأَهْدَتْ   لِي نَعِيمًا وَأَذْهَبَتْ كُلَّ بُؤْسِ

Bir mektup geldi zamanın eşsizi o yüce sultandan

Derdimi tasamı alıp bana sıhhat, afiyet bahşetti.³⁶

Tevkîât metinlerinin sayıca en kabarık formu ise tevkî sahibine ait hikmetli ve vecîz ifadelerden oluşanlardır. Bunların birçoğu atasözü ve vecîze olacak mahiyetteki hikemi ifadelerdir. Mesela Vezir Fazl b. Sehl'in, emri altındaki bir yöneticiye verdiği aşağıdaki öğüt, idarecilerde bulunması gereken önemli bir meziyetin hakimane bir ifadesidir:

إِنَّ أَسْرَعَ النَّيْرَانِ التَّهَابَا أَسْرَعَهَا حُمُودًا، فَتَأَنَّ فِي أَمْرِكَ

Süratle parlayan ateş çarçabuk söner.

Bu yüzden işlerinde teenni ile hareket et!³⁷

Halife Mehdî'nin (ö. 169/785) veziri Muaviye b. Ubeydullah'ın yazdığı şu tevkî ise bir özlü söz mesabesindedir:

³⁵ İbn ' Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 296.

³⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ b. Abdullâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin es-Sûlî, *Kitâbü'l-evrâk kısmu ahbâri's-şu'arâ* (Kâhire: Şeriketü emel, 2004), 3: 58.

³⁷ Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir*, thk. Vedâd el-Kâdî (Beyrut: Dâru sâdir, 1988), 2: 127; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ibrâr ve füsûsu'l-ahbâr* (Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî, 1991), 2: 44.

أَلْحَقُّ يُعْقِبُ فَلَجًا وَظَفَرًا، وَالْبَاطِلُ يُورِثُ كَذِبًا وَنَدْمًا

“Hak” kazanmayı ve emeline ulaşmayı sağlar.

“Bâtıl” ise yalan ve pişmanlığı miras bırakır.³⁸

Tevkîi metinlerinin edeb kaynaklarındaki şekli durumu ve rivayet ediliş biçimi hakkında birtakım değerlendirmeler yapmak da yerinde olacaktır. Öncelikle hitap ettiği kişi açısından tevkîiler iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi dilekçeyi sunan şahsın muhatap alınıp doğrudan ona cevap verilmesi şeklindedir. Bu tür tevkîilerin konusu genellikle maruzat sahibinin kişisel talepleri ve ona verilen cevaplardır. İkincisi ise daha ziyade şikâyet temalı anekdotlarda karşılaşılan bir teamül olarak dilekçenin yazılmasına sebep olan yani mağduriyete yol açan şahsın muhatap alındığı tevkîilerdir. Bu tip tevkîiler ise müşterinin sunduğu dilekçenin yazılı olduğu kağıda düşülen notun haksızlık yapan tarafa ulaştırılması tarzında gerçekleşmektedir.

Edeb kaynaklarının tevkîi metinlerini sunarken nasıl bir üslup kullandığını ve bunları hangi ibarelerle aktardığını ise -sıkça rastlanan iki biçime örnek kabilinden- şu iki rivayet özelinde irdeleyelim:

(1)

وَقَعَ إِلَى رَجُلٍ: أَنْتَ ضَعِيفُ الْإِحَاءِ، قَلِيلُ الْوَفَاءِ،
مُعَامِلُكَ مَعَكَ فِي عَنَاءٍ، مُعَاثِرُكَ مِنْكَ فِي بَلَاءٍ!

(Halife) bir adama şunu tevkîi etti:

Dostluğun zayıf, nasibin yok vefadan yana,

*Seninle iş tutanın hali harap, iflah olmaz dost olan sana!*³⁹

Halife Müstainbillah’ın (ö. 252/866) veziri Ahmed b. Sâlih’in, bir adam hakkında yazdığı yukarıdaki tevkîide olduğu gibi kaynaklarda yer alan anekdotların büyük bir kısmında, devlet ricâline sunulan dilekçe metinlerine yer verilmeksizin doğrudan onların yazdığı tevkîiler rivayet edilmektedir.

(2)

رَفَعَ رَجُلٌ إِلَى الْمَنْصُورِ رُفْعَةً يَشْكُو عَامِلَهُ أَنَّهُ أَخَذَ حَدًّا مِنْ ضَيْعَتِهِ، فَأَضَافَ إِلَى مَالِهِ، فَوَقَعَ إِلَى عَامِلِهِ فِي رُفْعَةٍ
مُنْتَظَمٍ:

إِنْ أَتَرْتِ الْعَدْلَ صَحْبَتُكَ السَّلَامَةَ؛ فَأَنْصِفْ هَذَا الْمُنْتَظَمَ مِنْ هَذِهِ الظَّلَامَةِ!

Adamın biri Halife Mansûr’a dilekçe yazarak, arazisinden bir bölümünü gasp edip kendi mülküne katan bir memuru şikâyet eder. Bunun

³⁸ Ebû İshak İbrahim b. Ali el-Kayrevânî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb* (Beyrut: Dârü'l-cîl, ts.), 3: 765.

³⁹ Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, *es-Sadâka ve's-sadîk*, thk. İbrâhîm el-Kîlânî (Beyrut: Dârü'l-fikri'l-mu'âsir, 1998), 317.

üzerine Mansur, mağdurun sunduğu dilekçenin yazılı olduğu kağıdın üzerine şu ibareleri tevkî ederek memuruna gönderir:

*Adalet yolunu tutarsan sana selamet eşlik eder,
O yüzden bu şahsın mağduriyetini derhal gider!*⁴⁰

Halife Mansur'a (ö. 158/775) ait yukarıdaki anekdot ise tüm unsurları mevcut bir tevkî örneğidir. Bu örneğin de işaret ettiği üzere tevkîleri aktaran kaynaklarda şu ortak şekilsel üslup dikkati çeker: Öncelikle -varsa- maruzat sahibinin ifadesine yer verilirken genellikle [رَفَعَ إِلَى ... رُفْعَةً إِقْصَةً] ve [كَتَبَ إِلَى ...] gibi bazı klişelerle girizgâh yapılır. Akabinde mutlaka وَقَعَ (tevkî etti/yazdı) fiili kullanılarak tevkî metni serdedilir ve bu şekilde rivayet sonlandırılır. Bu noktada bir hususa daha çekmekte fayda var. Mezkûr kaynaklardaki her bir tevkî örneğinin aktarımında mutlak surette kullanıldığına tanık olduğumuz وَقَعَ fiilinin, tevkîât türünü diğer yazışma türleriyle net bir şekilde ayıran bir karakteristik olduğu söylenebilir. Bu, aslında bir taraftan da tevkîât metinlerine ulaşmayı kolaylaştıran bir hususiyettir. Tevkîât metinlerini aktaran edeb kaynakları incelendiğinde bu fiilin genellikle şu varyantlarıyla kullanıldığı görülecektir:

وَقَعَ (...)	Tevkî etti (yazdı).
فَوَقَعَ (...)	Tevkî etti.
فَوَقَعَ إِلَيْهِ (...)	Ona şöyle tevkî etti.
فَوَقَعَ فِي رُفْعَتِهِ (...)	-in dilekçesine şunu tevkî etti.
فَوَقَعَ إِلَى رُفْعَتِهِ (...)	-in dilekçesine şunu tevkî etti.
فَوَقَعَ فِي كِتَابِهِ (...)	-in mektubuna şunu tevkî etti.
فَوَقَعَ إِلَى عَامِلِهِ (...)	Memuruna şöyle tevkî etti.
فَوَقَعَ فِي شَأْنِ ... (...)	-in hakkında şunu tevkî etti.
فَوَقَعَ عَلَى ظَهْرِ رُفْعَتِهِ (...)	-in dilekçesinin üstüne şunu tevkî etti.

B. Tevkîâtın Temaları

Abbasiler döneminde başta halifeler ve vezirler olmak üzere farklı mertebelerdeki devlet ricâline ait tevkîât metinleri incelendiğinde bunlardaki tema yelpazesinin hayli geniş olduğu göze çarpmaktadır. Bununla birlikte birtakım konular öne çıkmaktadır ki makalemizde de özellikle bunlar üzerinde durulacaktır. Söz konusu temalar *şikâyet*, *talep*,

⁴⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kâhire: Dârü'l-me'ârif, 1966), 8: 94; İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi'* haz. Friedrich Schwally (b.y.: Walter de Gruyter, 1902), 535. (el-Mehâsin ve'l-Mesâvi'de sadece tevkî kısmındaki ilk cümle yer almaktadır.)

ispiyon ve *af dileme* gibi dilekçe yazarların şahsi maruzatları şeklindedir. Bunlara cevaben devlet ricâlinin kaleme aldığı tevkîât ise; istekleri kabul veya reddetme, halk ve devletin güvenliğini temin etme, hasımlara tehdit ve gözdağı verme, görevini ihmal eden yetkililere öğüt, ikaz ya da tehditte bulunma yahut haklarında sürgün, azil veya infaz kararı çıkarma, mazlum ve mağdurlara yardımda bulunma gibi genellikle adaletin tatbiki ve yönetimde asayişin sağlanmasına yönelik temalardan oluşmaktadır.

4. Abbasi Devlet Adamlarına Ait Tevkîât Örnekleri

Tevkîât örneklerine geçmeden önce bu bölümde takip edilen usul hakkında birkaç açıklama yaparak başlamak uygun olacaktır. Seçtiğimiz örnekler Abbasi halifeleri ve vezirlerine ait metinlerden ibarettir. Bölümün ana başlıkları belirlenirken mezkûr pozisyondaki şahıslara arz edilen dilekçelerin en belirgin temaları esas alınmıştır ki bunlar “*şikâyet*”, “*talep*”, “*ispiyon*” ve “*af dileme*” temalarıdır. Hükümdara ait tevkîât metinlerinin konu yelpazesi geniş olduğundan bunlar, kimi zaman ara başlıklar halinde kimi zaman da serbest bir şekilde ve yer yer gerekli görülen birtakım izahlar eşliğinde serdedilmiştir.

Pek çok klasik kaynaktan derlenen tevkî metinleri aktarılırken önce – varsa- maruzatta bulunan kişinin arz-ı halinin sadece Türkçe tercümesine yer verilmiş, ardından tevkî metinleri Arapça orijinali ve tercümesiyle sunulmuştur.

Son olarak, belirlenen temalar dışında kalan birtakım numuneler de tevkîât türünün Abbasiler döneminde sahip olduğu karakteristiğe ve konu zenginliğinin görülmesi gayesiyle herhangi bir tasnife ve yoruma tabi tutulmaksızın peş peşe sıralanmıştır.

1. Şikâyet

Abbasiler dönemi de dâhil olmak üzere tevkîât örnekleri içerisinde sayıca ilk sırada yer alan tema şikâyet temasıdır. Bu tema daha ziyade zalim yöneticiler tarafından mağdur edilen halkın, problemlerini şikâyet mektupları yazarak sultana iletmeleri ve sultanın da onlara cevap yazması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu türden şikâyetlere yönelik kaleme alınan tevkîât metinleri incelendiğinde sultanın temel gayesi ve tavrının, adaleti tecelli ettirip haksızlıkları gidermek olduğu göze çarpacaktır. Fakat vereceğimiz örneklerde de fark edileceği üzere tevkî sahibi bunu çeşitli üsluplar ve yöntemlerle icra etmektedir. Söz gelimi bazı örneklerde sorunu halledip mağduriyetleri gidermek için emri altındaki yöneticilere öğüt ve nasihatle bulunurken bazılarında da tehditkâr ifadelerle gözdağı vermektedir. Kimi örneklerde ise hükümdarın, bazı memurları görevden

azlettiği görülmektedir. Şimdi bu temaya ilişkin tevkîât örneklerini başlıklar halinde irdeleyelim.

1.1 Tehdit, Gözdağı

Şikâyet temalı tevkîât metinlerinin önemli bir kısmı tehdit ve gözdağı içeriğine sahiptir. Hükümdar bu enstrüman ile yönetimde haksızca tasarruflarda bulunan farklı düzeylerdeki devlet memurlarına sert ve caydırıcı bir üslupla uyarılarda bulunmuştur. Aşağıda yer alan üç anekdot yukarıda belirtilen maslahatları gütmeye yöneliktir:

(a)

Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî (hakkında sürekli şikâyet mektupları aldığı) bir adamına şu cümleyi tevkî edip göndermiş:

كُنْتُ شَاكُوكَ، وَقَلَّ شَاكِرُوكَ، فَأَيُّمَا اعْتَدَلْتُ، وَإِيَّامَا اعْتَرَلْتُ!

Senden şikayetçi olanlar memnun kalanlar azalıyor.

İmdi ya adil olursun ya da azlolursun!⁴¹

(b)

Halife el-Mu'temid'in veziri Süleyman b. Vehb, hakkında durmadan şikâyetler gelen bir memuruna şu tevkîyi yazmış:

أَنَا قَادِرٌ عَلَى إِخْرَاجِ هَذِهِ النَّعْرَةِ مِنْ رَأْسِهِ،
وَالْوَعْرَةَ مِنْ صَدْرِهِ وَالنَّخْوَةَ مِنْ نَفْسِهِ!

Ben onun başından kibrini, göğsünden kinini, benliğinden de gururunu söküp almayı bilirim!⁴²

(c)

Sind diyarının valisi bölgesinde asabiyet vakalarının zuhur ettiği haberini bir mektupla Hârünürreşîd'e bildirince Halife metnin altına şu amansız fermanı tevkî etmiş:

مَنْ أَظْهَرَ الْعَصَبِيَّةَ فَعَالِجُهُ بِالْمَنِيَّةِ!

Asabiyeti diriltene ölümle dize getir!⁴³

1.2 Nasihat

Devlet ricâlinin muhatabı ıslah için tehdit ve gözdağının yanı sıra nasihatkar bir üslup kullandığı da vakidir. Bu minvalde kaleme alınan tevkîlerin yine son derece vecîz bir üslupla dizayn edildiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Tevkîât yazmada en yetkin isimlerden biri olan Vezir Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin aşağıdaki tevkîsi bunun seçkin bir örneğidir:

(a)

⁴¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdeba ve muhâverâtü'ş-şu'arâ' ve'l-büleğâ* (Beirut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999), 1: 223.

⁴² Se'âlibî, *Kitâbü hâssi'l-hâss*, 1: 92.

⁴³ Se'âlibî, *Kitâbü hâssi'l-hâss*, 1: 88.

Yayha b. Halid el-Bermekî, insanların zalimliğinden dert yandığı bir yöneticiye şu tevkîyi göndermiş:

يُنْسَ الرِّزَادُ إِلَى الْمَعَادِ ظَلْمَ الْعِبَادِ.

Allah’ın kullarına yapılan zulüm ve haksızlık

Ahiret yurduna taşınan ne kötü bir azık!⁴⁴

Muhataba verilecek öğüt kimi zaman da duruma uygun düşen Kur’an ayetleriyle bezenerek ifade edilmiştir:

(b)

Halkının itaatsizliğinden yakınan Ermenistan valisi bu durumu bir mektupla Halife Mehdî’ye bildirince halife mektuba şu ayeti yazıp geri göndermiş:

(خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ.)

Af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden de yüz çevir.⁴⁵ (Arâf 7/199.)

1.3 Görevden Uzaklaştırma

Tevkîât belgelerinin bir kısmı da kimi yöneticilerin azledildiğini gösteren fermanlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yönetimde başarılı olamayan ya da tebaaya zulmeden yöneticiler, haklarında yapılan şikâyet ve tahkikatlar neticesinde sultan tevkîleriyle görevden uzaklaştırılmıştır. Buna dair iki anekdot şöyledir:

(a)

Ermenistan valisi Halife Mansur’a “Askerler ayaklanıp ödeneklerini talep etti. Sonra da Beytü’l-mâl’in kilitlerini kırıp içeride ne varsa yağmaladılar” şeklinde bir mektup gönderince Halife ona şunu tevkî etmiş:

اعْتَزِلْ عَمَلْنَا مَذْمُومًا.
فَلَوْ عَقَلْتَ لَمْ يَشْعَبُوا، وَلَوْ قَوَّيْتَ لَمْ يَنْهَبُوا!

Hakir bir şekilde görevinden el çek! Zira sen akıllı olsaydın ayaklanamaz, güçlü olsaydın da yağmalayamazlardı!⁴⁶

(b)

Hârünürreşîd’in bir ahababı Ahvaz valisinin gadrine uğramış ve şikâyetini bir mektupla ona bildirmiş. Halife o mağdura şu tevkî ile karşılık vermiş:

قَدْ وَلَيْتَاكَ مَوْضِعَهُ فَتَنَكَّبَ سِيرَتَهُ

⁴⁴ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Se’âlibî, *Tuhfetü’l-vüzerâ*, thk. Habîb Ali er-Râvî - İbtisâm Merhûn es-Saffâr (Beyrut: Dârü’l-arabiyye li’l-mevsûât, 2006), 147.

⁴⁵ İbn ‘Abdürabbih *el-’Ikdü’l-ferîd*, 4: 295.

⁴⁶ Taberî, *Târîhü’l-ümem ve’l-mülûk*, 8: 97.

Onun yerine seni atadık.

Aman ha, yerine geldiğinin yolunu tutmayasın!⁴⁷

1.4 Adalet Vurgusu

Şikâyet dilekçelerine cevaben kaleme alınan metinlerde dikkat çeken konulardan biri de devlet adamları tarafından, haksızlıkta bulunanlara yapılan adalet telkinleridir. Bizatihi metnin zahirinde adalet vurgusu bulunan bu tür tevkîlere birkaç çarpıcı örnek vermek istiyoruz:

(a)

Humeyd et-Tûsî bir adamın hakkını gasp etmiş, mağdur olan zat da bir dilekçe ile bu durumu Halife Me'mûn'a şikâyet etmiş. Bunun üzerine Me'mûn'un Humeyd'e telkini şöyle olmuş:

لَا تَتَّكِلْ عَلَى حُسْنِ رَأْيِي بِكَ، فَإِنَّكَ وَأَحَدَ رَعِيَّتِي عِنْدِي فِي الْحَقِّ سَوَاءٌ

Sakın sana olan hüsn-ü zannıma bel bağlama!

Zira mesele hak olunca, sen ve reâyamdan herhangi biri gözümde aynıdır!⁴⁸

(b)

Valilerinden birinin tebaasına zulmettiği Me'mûn'a bildirilmiş. Bunun üzerine o da valisine şu cümleyi tevkî etmiş:

أَنْصِفُ مَنْ وَلِيَّتْ أَمْرَهُ، وَإِلَّا أَنْصَفَهُ مَنْ وَلِيَّ أَمْرَكَ!

Emrindekilere âdil davran, yoksa adaleti emrinde olduğun sağlayacaktır!⁴⁹

(c)

Me'mûn, Vezir 'Amr b. Mes'ade'nin zulmünden yakınan bir vatandaşın dilekçesi üzerine şu ifadeleri not düşerek vezire yollamış:

يَا عَمْرُو، عَمْرٌ نِعْمَتَكَ بِالْعَدْلِ فَإِنَّ الْجَوْرَ يَهْدِمُهَا!

Ey 'Amr, elindeki nimeti adaletle onar, yoksa zulüm onu yerle yeksan edecek!⁵⁰

Bu tür tevkîler bazen de muhabata Kur'an ayetleriyle verilen ince bir mesaj olarak karşımıza çıkmaktadır:

(d)

Halife Me'mûn'un kardeşi İsâ bir adama haksızlık yapmış, mağdur da o şahsı halifeye şikâyet etmiş. Bunun üzerine Halife adalet mesajını kardeşine bir Kur'an ayetiyle iletmış:

(فَإِذَا نَفَخَ فِي الصُّورِ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ.)

O gün sûra üfürüldüğünde aralarında ne bir soy bağı kalacak ne de birbirlerinden yardım dileyebileceklerdir.⁵¹

⁴⁷ İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 297.

⁴⁸ Se'âlibî, *Kitâbü hâssi'l-hâss*, 1, 88.

⁴⁹ Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ibrâr* 3: 393.

⁵⁰ İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 398.

⁵¹ İbn 'Abdürabbih *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 298; Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Kâfi'l-küfât Muhammed b.

(Müminun, 23/101.)

2. Talep

Abbasi devlet adamlarına ait tevkîler sayıca tasnif edildiğinde şikâyetlerden sonra ikinci sırada “talep” teması gelmektedir. Devlet ricâline ulaştırılan taleplerin önemli bir kısmının maddi beklentiler olduğu göze çarpmaktadır. Bu taleplere yönelik kaleme alınan tevkîler incelendiğinde bunların bir kısmının yerine getirildiği, fakat daha büyük bir bölümünün ise güzel ve belîğ bir üslupla reddedildiği görülmektedir. Edebi açıdan dikkate değer olan tevkîler ise işte bu ikinci kısma girenlerdir. Önce bunlara yönelik birkaç misal verelim:

2.1 Talebi Red

(a)

Şairlerden biri şu dizeleri yazarak Me'mûn'un veziri Hasan b. Sehl'e göndermiş:

رَأَيْتُ فِي النَّوْمِ أَنِّي رَاكِبٌ فَرَسًا   وَلِي وَصَيْفٌ وَفِي كَفِّي دَنَابِيرُ
فَقَالَ قَوْمٌ لَهُمْ وَمَعْرِفَةٌ   رَأَيْتَ خَيْرًا وَلِلْأَحْلَامِ تَعْبِيرُ
رُؤْيَاكَ فَسَرُّ عَدَا عِنْدَ الْأَمِيرِ تَجْدُ   فِي الْحُلْمِ دُرًّا وَفِي النَّوْمِ النَّبَاتِيرُ

Rüyamda gördüm ki ata biniyorum, hizmetçim var bir de avucumda onca dinar...

*Dediler ki akluselim olanlar: Hayır görmüştün sen, düşlerin tabirleri var,
Yarın sultana anlat ki rüyayı, bulasın incilerle muştular.*

Vezir (para koparmak için kurnazlık eden) bu uyanık şaire manidar bir şekilde şu ayetle cevap vermiş:

(...أَضْعَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ.)

“... Bunlar karma karışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilmiyoruz.”⁵²(Yusuf, 12/44)

(b)

Belagatiyle meşhur kâtip Ziyad b. Ubeydullah el-Hârisî, Halife Mansur'a hitaben edebî bir mektup kaleme alıp bununla daha çok bahşîş ve ihsan talebinde bulunduğunu ima etmiş. Mansur ise onun bu üstü kapalı talebine şu tevkî ile karşılık vermiş:

إِنَّ الْعِنَى وَالْبَلَاغَةَ إِذَا اجْتَمَعَا فِي رَجُلٍ أَبْطَرَاهُ، وَأَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ يُسْفِقُ عَلَيْكَ مِنْ ذَلِكَ، فَكَتَفَ بِالْبَلَاغَةِ.

Zenginlik ve belagat bir kişide toplanırsa onu şımartır. Benim gönlüm senin bu duruma düşmene razı gelmez. İyisi mi sen belagatle yetin.⁵³

(c)

el-Hasen b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, nşr. İhsân Abbâs - Bekr Abbâs (Beirut: Dâru sâdir, 1996), 1: 449; Âbî, *Nesrî'd-dür*, 3: 77.

⁵² İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 304.

⁵³ Âbî, *Nesrî'd-dür* 3: 62.

Adamın biri Cafer el-Bermekî'ye dilekçe yazarak bir istekte bulunmuş. Cafer'den cevap alamayınca bir tane daha yazmış. Cafer kibarca meselenin ihmalden kaynaklanmadığını o dilekçeye düştüğü bir tevkî notu ile adama bildirmiş:

تَرَكُ الْجَوَابِ جَوَابًا!

Cevap vermemek de bir cevaptır!⁵⁴

(d)

'Amr b. Mes'ade anlatıyor: Cafer b. Yahyâ el-Bermekî'nin huzurunda tevkîât yazıyordum. Bu esnada hizmetçileri ona, maaşlarının artırılmasını talep ettikleri bir dilekçe iletti. Cafer dilekçeyi bana uzatıp "*Hadi şuna makul bir cevap yaz bakalım*" dedi. Bunun üzerine ben:

قَلِيلٌ دَائِمٌ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مُنْقَطِعٍ

Azın süreklisi, çoğun seyreginden yeğdir.

şeklinde bir tevkî kaleme aldım. Cafer sırtıma vurup "*Aferin, senin gibi vezir kırk yılda bir gelir!*" dedi.⁵⁵

2.2 Talebi Kabul

"Talep" temalı tevkîât örneklerine mercek tutulduğunda bir talebe olumlu karşılık verilirken çoğunlukla sanatsal bir üslup kullanılmayıp nispeten daha basit bir dil tercih edildiği fark edilmektedir. Bu durum tabiatıyla kaynaklarda bu türden edebi malzemenin daha az ilgi görmesine ve reddedilen taleplere ilişkin örneklere oranla hem nicelik hem de edebi değer bakımından daha geri planda kalmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte aşağıdaki iki anekdot bu türün nispeten seçkin örnekleri arasında yer alır:

(a)

Abdullah b. Tâhir, Halife Me'mûn'a bir mektup yazarak 'Ubeyd için ondan emân istemiş. Halife onun bu talebine şu beyitlerle karşılık vermiş:

أَخِي وَأَنْتَ مَوْلَايَ	الَّذِي أَحْفَظُ نَعْمَاءَهُ
فَمَا تَهْوَى مِنَ الْأَمْرِ	فَأَنِّي سَوْفَ أَهْوَاهُ
وَمَا تَسْخَطُ مِنْ شَيْءٍ	فَأَنِّي لَسْتُ أَرْضَاهُ
لَكَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ	لَكَ اللَّهُ لَكَ اللَّهُ

Ey kardeşim, ey ihsanlarını yâd ettiğim dostum

Arzulamakta olduğun şey inan benim de arzum.

Keza kızdığına da yoktur hiç hoşnutluğum.

*O yüzden, Allah şahit, emânın elbet makbulüm.*⁵⁶

⁵⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed b. Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, thk. Dr. Mey Ahmed Yusuf (Kâhire: 'Ayn li'd-dirâsât ve'l-buhûsî'l-insânîyye ve'l-ictimâîyye, 1996), 7.

⁵⁵ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân*, thk. İhsan 'Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 3: 476.

(b)

Borçlu bir adam Halife Mehdî’den yardım isteyince ona şu tevkî ile yanıt vermiş:

خُذْ مِنْ بَيْتِ مَالِ الْمُسْلِمِينَ مَا تَقْضِي بِهِ دَيْنَكَ، وَتُقْرَ بِهِ عَيْنَكَ.

Beytülmâl’den borcunu kapatacak, gözünü gönlünü açacak miktarda alabilirsin!⁵⁷

3. İspiyon

İncelediğimiz döneme ait tevkîât metinleri içinde ön plana çıkan temalardan biri de “ispiyon”dur. Bu yola daha ziyade hükümdârın gözüne girip ondan câize elde etme heveslisi olan jurnalciler tevessül etmiş ve birilerini gammazlamayı meslek edinmişlerdir. Ne var ki bu tip anekdotların büyük bir bölümünde devlet ricâlinin ispiyondan hoşlanmadıkları, genellikle ispiyonculara olumsuz yanıt verdikleri hatta yer yer onları azarladıkları görülmektedir. Bu bağlamda, bir ispiyoncunun yolladığı jurnale Vezir Hasan b. Sehl (ö. 2 36/851) tarafından yazılan aşağıdaki tevkî Abbasi devlet ricâlinin ispiyonculara karşı genel tutumunu özetler niteliktedir:

نَحْنُ نَرَى أَنَّ قَبُولَ السَّعَايَةِ شَرٌّ مِنَ السَّعَايَةِ، لِأَنَّ السَّعَايَةَ دَلَالَةٌ وَالْقَبُولَ إِجَازَةٌ، لَيْسَ مَنْ دَلَّ عَلَى شَيْءٍ وَأَخْبَرَ عَنْهُ كَمَنْ قَبِلَهُ وَأَجَازَهُ فَاتَّقُوا السَّعَايَةَ، فَإِنَّهُ لَوْ كَانَ فِي سِعَانَتِهِ صَادِقًا لَكَانَ فِي صِدْقِهِ لَنَيْمًا إِذْ لَمْ يَحْفَظِ الْحُرْمَةَ وَلَمْ يَسْتُرِ الْعَوْرَةَ.

Bizim nazarımızda “bir ispiyonu kabul etmek” ispiyonculuktan çok daha kötüdür. Çünkü ispiyon bir “işaret” kabul ise bu işe “cevaz” anlamı taşır. Oysa bir şeye işaret edip ona dair ihbarda bulunanla, bu davranış biçimini meşru gören bir olmaz. Dolayısıyla ispiyoncudan uzak durun! Çünkü bir jurnalci sözünde doğru olsa dahi mahremi korumadığı ve kusurları örtmediği için alçaktır!⁵⁸

Yine bazı klasik edeb kaynaklarında Hasan b. Sehl’e (ö. 236/851) ne zaman bir gammazcı gelse ona şu karşılığı verdiği rivayet edilmektedir:

⁵⁶ Muhammed b. Yusuf el-Kindî, *Vüülât-ü Mısr* thk. Hüseyin Nessâr (Beirut: Dâru sâdirâdır, 1900), 205. Bu beyitler birtakım ibare farklılıklarıyla şu eserde de mevcuttur: Ahmed b. Ebû Tâhir İbn Tayfûr, *Kitâb-ü Bağdâd*, thk. İzzet el-Attâr el-Hüseyinî (Kâhire: Mektebetü'l-hancî, 2002), 1: 83.

⁵⁷ İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 295.

⁵⁸ Ebû'l-Feth Şihâbüddîn el-İbşîhî, *el-Mustatraf fî kulli fen mustazraf* (Beirut: Âlemü'l-kütüb, 1998), 97; Âbî, *Nesrü'd-dür* 5: 85; Kayrevânî, *Zehrü'l-âdâb*, 2: 355; İbn Hamdûn, *et-Tezkiratü'l-hamdüniyye*, 3: 157; Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (Beirut: Dâru mektebeti'l-hayât, 1986), 268.

إِنْ صَدَقْتَنَا أَبْعَضْنَاكَ، وَإِنْ كَذَبْتَنَا عَاقَبْنَاكَ، وَإِنْ اسْتَقَلَّتْنَا أَقَلْنَاكَ!

Bize doğru bir bilgi getirdiyse sana öfkeleniriz; yanlış bir bilgi getirdiyse seni cezalandırırız; görevinden azledilmek istersen de seni azlederiz.⁵⁹

Bu tür edebi malzeme incelendiğinde halife ve vezirlerin ispiyonculuk yapanlara, bu eylemin dinen ve ahlaken doğru olmadığını gösteren sert ve zemmedici tevkîler yazdığı görülmektedir. Şimdi bu tarz örneklere yer verelim:

(a)

İspiyoncunun biri Halife es-Seffâh'a gönderdiği bir mektupta bazı insanları jurnallemiş, metnin sonuna da şöyle bir not düşmüş: “Zat-ı âlînize bir tavsiyede bulundum, karşılık ve sevabını umarım”. Halife bu jurnal mektubuna şu tevkî ile karşılık vermiş:

تَقَرَّبْتَ إِلَيْنَا بِمَا بَاعَدَكَ عَنِ اللَّهِ، وَلَا تُؤَابَ لِمَنْ أَتَرْنَا عَلَيْهِ وَخَالَفَ أَمْرَهُ!

Seni Allah'tan uzaklaştıracak bir vesileyle cenahımıza yaklaşmaya yelteniyorsun.

İmdi, bizi Allah'a tercih edip de emr-i ilahiye karşı gelene mükâfat falan yoktur!⁶⁰

(b)

İspiyoncunun biri Halife Me'mûn'a şu içerikte bir mektup göndermiş: “Fılanca kişi vefat etti. Geride epey mal bıraktı. Küçük bir bebekten başka varisi de yok. Kadılar bu meseleye el atarlarsa çocuğun malı arada zayi olup gidecek. Bu yüzden bendeniz, bu mirasa zat-ı âlînizin daha evla olduğunu düşünüyorum”.

Me'mûn, bu fırsatçının hevesini şu tevkî ile kursağında bırakmış:

الطُّفُلُ جَبْرَةُ اللَّهِ وَأَنْشَاءُهُ، وَالْمَالُ تَمَرَةُ اللَّهِ وَأَنْمَاءُهُ، وَالْمَيْتُ رَحْمَةُ اللَّهِ وَرَضِي عَنهُ وَأَرْضَاهُ، وَأَمَّا السَّاعِي لِي فِي أَخْذِهِ فَلَعَنَهُ اللَّهُ وَأَخْرَاهُ

Allah o yavruyu koruyup kollasın, ömrüne ömür bahşetsin; malını bereketlendirip artırsın; merhuma rahmet eylesin, ondan razı olsun ve onu hoşnut kılsın; ispiyoncuya gelince Allah onun da belasını versin, iki cihanda rezil rüsva eylesin!⁶¹

Şu anekdotta da görüleceği üzere zaman zaman birtakım üst düzey görevliler de jurnalciliğe soyunmuş ve onlar da aynı şekilde halifenin azarına muhatap olmuşlardır:

(c)

⁵⁹ İbhîşî, *el-Mustatraf*, 97; İsfehânî, *Muhâdârâtü'l-üdebâ* 1: 474; İbn Hamdûn *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye*, 3: 157.

⁶⁰ Zemahşerî, *Rebî'ü'l-ibrâr* 4: 353; Se'âlibî, *Kitâbü hâssi'l-hâss*, 1: 87.

⁶¹ Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrîberdî, *en-Nücumü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire* (b.y.: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1992), 3: 227.

Basra Kadısı Sevvâr b. Abdullah Halife Mansur’a “*Burada Seyyid Himyerî adında çok mutaassıp bir adam var.*” şeklinde bir jurnal göndermiş. Mektubu okuyan Halife şu tevkî ile cevap vermiş:

إِنَّا بَعَثْنَاكَ قَاضِيًا لَا سَاعِيًا!

Biz seni ‘kadî’ olarak gönderdik, ‘ispiyoncu’ olarak değil!⁶²

Neml suresinden bir ayetin iktibasıyla oluşturulan şu tevkî ise Hüdhd’ün Sebe halkı ve kraliçesi hakkında ortaya koyduğu birtakım iddialardan sonra Hz. Süleyman’ın ona verdiği yanıtın benzer bir bağlamda Halife Me’ mûn (ö.218/833) tarafından bir jurnalciye tariz edilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

(d)

Halife Me’ mûn, kendisine bir haber uçuran ispiyoncuya şu ayeti tevkî ederek göndermiş:

(سَتَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ.)

Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın bakıp göreceğiz!⁶³ (Neml 27/27)

4. Af Dileme

Ele aldığımız döneme ait tevkîât malzemesi içinde “af dileme” temasının da müstakil bir başlık olarak işlenmesine imkân sağlayacak miktarda materyal vardır. Bu temaya ilişkin örnekler çoğunlukla devlet ricâline yönelik ihanetler ya da bilerek veya bilmeyerek işlenen kusur ve kabahatler neticesinde onlara yazılan af mektupları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Edebi değere sahip bu mektupların önemli bir kısmı şiir formunda kaleme alınmıştır. Keza devlet ricâli tarafından bu edebi mektuplara verilen cevapların da genelde nazire üslubu kullanılarak kaleme alınan beyitler yahut peş peşe sıralanan ahenkli kelimeler şeklinde olduğu göze çarpmaktadır.

Abbasiler döneminde bu temanın en renkli örneklerini Halife Hârünürreşîd ile onun hocası ve veziri Yahyâ b. Halid el-Bermekî arasında cereyan eden yazışmalar teşkil etmektedir. Kuruluşundan itibaren Abbasi siyasetinde çok önemli görevler ifa etmiş olan İran asıllı Bermekî ailesinin, elde ettiği siyasi nüfuz ve ticari güç sayesinde neredeyse devletin sahibi haline geldiği bilinmektedir. Hârünürreşîd bu aileye mensup bürokratların başına buyruk hareket etmelerinin devlet yönetiminde getirdiği çift başlılık sebebiyle h.186/m.802 yılında Bermekî ailesinin önde gelenleriyle birlikte

⁶² Se’âlibî, *Kitâbü hâssi’l-hâss*, 1: 88.

⁶³ İbn ‘Abdürabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, 4: 305.

yaptığı bir hac ziyareti dönüşü Bermekîleri tasfiye etmiştir. Önemli statülerde görev yapan Cafer b. Yahyâ idam edilirken babası Yahyâ hapse atılmış, bu arada Bermekî ailesinin bütün mal varlığına da el konmuştur.⁶⁴ Aşağıda nakledeceğimiz iki örnek işte böyle bir ortamda meydana gelmiştir:

(a)

Yahyâ el-Bermekî hapse atıldığında Hârünürreşîd'e -burada yer veremeyeceğimiz uzunlukta- methiyeler düzdüğü ve af talebinde bulunduğu bir şiir yazıp göndermiş. Siyasete ve mali güce hâkim Bermekî ailesini ağır bir şekilde cezalandıran Hârünürreşîd ise Yahyâ'ya aynı vezin ve kafiyeyle sahip şu şiirle nazire yapmıştır:

كُنْتُمْ مَلُوكًا عَاتِيَهُ	بَا آلَ بَرَمَكٍ إِنَّكُمْ
وَكَفَرْتُمْ نَعْمَانِيَهُ	فَطَعَعْتُمْ وَبَغَيْتُمْ
مَا خُنْتُمُوهُ عَلَانِيَهُ	أَجْرَى الْقَضَاءِ عَلَيْكُمْ
عِنْدَ الْأُمُورِ الْبَادِيَهُ	مِنْ تَرَكِ نَصْحِ إِمَامِكُمْ
مَغْبُودَهُ وَعَصَانِيَهُ	هَذِي عُقُوبُهُ مَنْ عَصَى
أَحْلَامِ نَوْمِ سَارِيَهُ	كُنْتُمْ كَسْبِيٍّ قَدْ مَضَى

*Ey Bermekî hanedanı, sizler çığırından çıkmış yöneticilerdiniz
Bu yüzden azgınlık edip küfran-ı nimete düştünüz
Halifenizin malum telkinlerini göz ardı etmek suretiyle
İşlediğiniz apaçık ihanetler yüzünden kırıldı kaleminiz
İşte bu, mabuduna ve bana isyan edenlerin hak ettiği cezadır
Ve şimdi sizin misaliniz geçip gitmiş bir rüyadır.⁶⁵*

(b)

Yahyâ'nın bir başka sefer bir ayet-i kerimeyi şefaathçi kılarak gönderdiği:

Ey müminlerin emiri! Eğer tasfiye edilmemizdeki kabahat içimizden birine özgü ise n'olur cezayı hepimize kesmeyin. Zira Allah "Günahkâr başkasının günahını çekmez" (Fâtır 35/18) buyuruyor. Masum olduğumdan, selamete ve zat-ı âlînin muhabbetine erişmemin hiçbir yolu yok mu? mealindeki özürnameye Hârünürreşîd'in red cevabı ilginçtir ki yine kelam-ı ilahiden mülhem olmuştur:

(قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ.)

Sorduğunuz mesele hakkında karar verilmiştir!⁶⁶ (Yûsuf 12/41)

⁶⁴ Detaylı bilgi için bk. Hakkı Dursun, Yıldız, "Bermekîler" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 517-520.

⁶⁵ Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Abdullah Sibte İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zemân, fi tevârihi'l-a'yân* (Dimaşk: Dârü'r-risaleti'l-'âlemiyye, 2013), 14: 144. Son beyit ise sadece şu kaynaktan geçmektedir: Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi'*, 575.

⁶⁶ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdûs el-Cehşiyârî, *el-Vüzerâ ve'l-küttâb*, thk. Mustafa es-

(c)

Nedimlerinden birisi Yahyâ el-Bermekî'nin yanında nebiz içmiş, sarhoş olunca da Yahyâ'ya ağza alınmayacak sözler sarf etmiş. Ayıldığında ise pişman olup özrünü şu beyitlerle dile getirmiş:

سَيِّدِي أَنْتَ إِنْ تَعَاظَمَ ذَنْبِي فَاعْفُ عَنِّي فَأَنْتَ لِلْعَفْوِ أَهْلٌ
لا يُؤَاخِذُ بِمَا جَنَّتُهُ يَدُ السُّكْرِ فَتَى مَا لَهُ عَلَى الصَّحْرِ عَقْلٌ

*Efendim, büyük olsa da günahım bağışlayın beni, zira ehl-i afsiniz
Ayıkken yarım akıllı birini, sarhoşken yaptığından herhalde mesul tutmazsınız.*

Yahyâ ona şu tevkî ile cevap vermiş:

عُذْرُكَ مَبْسُوطٌ وَاللَّوْمُ عِنْدَكَ مَحْطُوطٌ
وَحَقُّ مَا جَرَى عَلَى النَّبِيِّ أَنْ يُعْفَرَ وَيُسْتَرَ وَلَا يُذَكَّر!

Özrün geçerli olup kınanman da anlamsızdır. Zira nebizden kaynaklı davranışın hakkı affedilmesi, üstünün örtülüp dillendirilmemesidir!⁶⁷

Af maksadıyla devlet ricâline hitaben yazılan mektupların diğer önemli bir bölümünü ise işledikleri herhangi bir suçtan dolayı hapse girmiş mahkûmların bağışlanma talepleri ile onlara verilen olumlu veya olumsuz yanıtlar oluşturmaktadır. Buna dair iki örnek şöyledir:

(d)

Hapse düşmüş birisi Hârünürreşîd'e bir mektup gönderip bağışlanma talebinde bulununca, ona şu tevkî ile karşılık vermiş:

مَنْ لَجَأَ إِلَى اللَّهِ نَجَا!

Allah'a iltica eden kurtulur.⁶⁸

(e)

Cafer el-Bermekî de bir mahkûmun hapisshaneden gönderdiği af talebini şu ayetle reddetmiş:

(كُلُّ أَجَلٍ كِتَابٌ.)

Her şeyin vakti ve süresi yazılıdır.⁶⁹ (Ra'd, 13/38)

5. Muhtelif Tevkîât Örnekleri

Bu bölümün başında da ifade edildiği gibi, Abbasiler dönemine ait tevkîât metinlerinde muazzam bir tema zenginliği bulunmaktadır. Çalışmamızın bu son kısmında, yukarıda belirlenen ana temalar dışında kalan ancak hem sanatsal değeri bulunan hem de yarı mizahi karakter arz

Sakâ - İbrahim el-Enbârî (b.y.: Matbaatü Mustafa el-Halebî ve Evlâdih, 1983), 253.

⁶⁷ Ebû İshâk İbrahim b. el-Kâsım el-Kayrevânî, *Kutbu's-sürûr fi evsâfi'l-enbize ve'l-humûr*, thk. Sâra el-Berbûşî (Beyrut: Menşûrâtü'l-cemel, 2010), 314.

⁶⁸ İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 296.

⁶⁹ İbn 'Abdürabbih *el-'İkdü'l-ferîd*, 4: 302; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1: 475.

eden bazı örnekleri içerdiği belagat unsurlarının da görülmesi açısından- burada sunmak istiyoruz.

(1)

Rum kralı “*Krallığımdaki bütün haçlılarla ve ordumdaki bütün cengâverlerle üzerine yürüyorum*” şeklinde bir mektup kaleme alıp Halife Hârûnürreşîd’e ulaştırmış. Hârûnürreşîd mektubun üzerine şu ayeti tevkî ederek geri göndermiş:

(وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُنِيَ الدَّارُ!)

Kâfirler çok yakında bu yurdun (dünyanın) kime ait olduğunu bilecekler!⁷⁰
(Ra’d 13/42)

(2)

Halife Mansur’a Humus’taki valisinden bir mektup gelmiş. Mektupta fahiş imla hataları bulan Mansur onu şu tevkî ile uyarmış:

اسْتَبْدِلْ بِكَاتِبِكَ وَإِلَّا اسْتَبْدِلْ بِكَ

Kâtibini değiştir, yoksa değiş(tiril)en sen olursun!⁷¹

(3)

Ali b. İsa b. Mâhân zındıklıkla bilinen el-’Amrekî’nin öldürüldüğünü bir mektupla Halife Hârûnürreşîd’e bildirince Halife mektuba şu ayeti tevkî ederek geri göndermiş:

(... بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ.)

O zalimler gürûhunun canı Cehennem’e!⁷² (Hûd 11/44)

(4)

Hârûnürreşîd, Bermekî ailesinden isyana bulaşmış bir zat hakkında şu tevkîyi kaleme almış:

أَنْبَتَتْهُ الطَّاعَةُ وَحَصَدَتْهُ الْمَعْصِيَةُ!

Onu itaat yeşertti, isyan ise biçiverdi!⁷³

(5)

Lakabı مُهَدَّبُ الدَّوْلَةِ (devletin terbiye ettiği) olan üst düzey bir saray görevlisi çok para teklif ederek lakabının مُهَدَّبُ الدَّوْلَةِ (devleti terbiye eden) yapılmasını istemiş. Bu haber bir dilekçe ile Halife Nasırlidinillah’a iletilince, o bu teklifi bir hadsizlik olarak görüp talimatı vermiş:

يُؤْخَذُ مَالُهُ، وَيُصْفَعُ قَدَّالُهُ، وَتَبْقَى عَلَى الْفَتْحِ ذَالُهُ

Parasına el konulsun

Ensesine tokat vurulsun

⁷⁰ İbn Hamdûn, *et-Tezkiratü'l-hamdûniyye*, 2: 423; İbn ‘Abdürabbih, *el-’Ikdü'l-ferîd*, 4: 297.

⁷¹ İbn ‘Abdürabbih, *el-’Ikdü'l-ferîd*, 4: 295.

⁷² Se’âlibî, *Kitâbü hâssi'l-hâss*, 1: 88.

⁷³ İbn ‘Abdürabbih, *el-’Ikdü'l-ferîd*, 5: 296.

“Zâl” üstündeki “fetha” da aynen korunsun!⁷⁴

(6)

Cafer el-Bermekî bir memurunu yazdığı şu tevkî ile azarlamış:

إِنَّكَ كَثِيرُ الشَّكَايَةِ، قَلِيلُ النَّكَايَةِ

جريءٌ في مَيِّدَانِ الْعَلَلِ، قَلِيلٌ فِي مَيِّدَانِ الْعَمَلِ.

Şikâyetin çok, himmetinse hiç yok

Bahane üretmede atak, çalışmada ise aylaksın!⁷⁵

(7)

(Halife Hârünürreşîd) Sindî b. Şâhik’e şunu tevkî edip göndermiş:

خَفِيَ اللَّهُ وَإِمَامَكَ فَهُمَا نَجَاتُكَ.

Allah’tan ve emirinden hakkıyla kork.

Zira onlarsız sana bir kurtuluş yok!⁷⁶

(8)

Me’mûn’un veziri Fazl b. Sehl es-Serahsî muhafızlardan birine şu tavsiyede bulunmuş:

تَرَفَّقْ تَوْفَقًا.

Nezaketli davran ki muvaffak olasın.⁷⁷

(9)

Yine Fazl b. Sehl yazdığı başka bir tevkîde, hâcibine şu nasihati vermiş:

تَمَهَّلْ تَسَهَّلًا.

Acele etme ki işlerin âsân olsun.⁷⁸

(10)

Bir adam sorumluluğunu üstlendiği bir işin neticesinden kaygılıymış. Bu durumu Vezir el-Fazl b. Sehl iletince vezir ona şu cevabı yazmış:

لَيْسَ عَلَيْكَ بَأْسٌ، مَا لَمْ يَكُنْ مِنْكَ بَأْسٌ

Sıkıntı senden olmadıkça sana bir sıkıntı olmaz.⁷⁹

(11)

Adamın biri Halife Mansur’a “Sultanım, siz bana bir ödenek tahsis ettiniz fakat memurunuz Fazl bunu vermeyi geciktirdi” diye bir mektup yazınca Mansur şu ayeti tevkî edivermiş:

⁷⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Mûsâ İbn Sa’îd el-Endelüsî, *el-Muktetaf min ezâhiri’z-turaf* (Kâhire: Şirketü Emel, 2004), 2: 181.

⁷⁵ İsfehânî, *Muhâdârâtü'l-üdebâ*, 1: 227.

⁷⁶ İbn ‘Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 4: 297.

⁷⁷ İbn ‘Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 4: 303.

⁷⁸ İbn ‘Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 4: 303.

⁷⁹ Se’âlibî, *Tuhfetü'l-vüzerâ*, 147.

(مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا!)

Allah'ın insanlara açacağı rahmet kapısını kimse kapatamaz!⁸⁰ (Fâtır 35/2)

(12)

Enbâr ahalisinden bir grup Halife Seffâh'a bir dilekçe kaleme alarak, dilekçede evlerine el konulduğundan, arsalarının Halifenin yaptırdığı binaya eklendiğinden, bedelinin ise kendilerine ödenmediğinden yakınmış. Bunun üzerine Seffâh, şikâyetnamenin altına Dırâr mescidine işaret eden ayet-i kerimeden ilhamla

هَذَا بِنَاءٌ أُسِّسَ عَلَى غَيْرِ تَقْوَى.

Bu, takva temeli üzerine inşâ edilmemiş bir bina olmuş.

şeklinde bir tevkî yazarak zımnen özür beyanında bulunmuş ve mağdurlara evlerinin değeri miktarınca paranın derhal ödenmesini emretmiş.⁸¹

(13)

Halife Seffâh'ın yakınlarından bazıları bir araya gelerek kendilerine tahsis edilen ödeneğin kesildiğinden dert yandıkları bir mektup kaleme almışlar. Halifenin onlara cevabı şöyle olmuş:

مَنْ صَبَرَ فِي الشَّدَّةِ شَارَكَ فِي النُّعْمَةِ.

Zor zamanda sabredenler nimete ortak olurlar.⁸²

(14)

Halife Mansur'un bir valisi tarafından mağdur edilen Sevâdlı bir adam uğradığı haksızlığı mektupla halifeye bildirmiş. Öfkelenen halife o zatın mektubuna şu cevabı yazmış:

إِنْ كُنْتَ صَادِقًا فَجِيْ بِهِ مُلَبِّبًا، فَقَدْ أُذِنَّا لَكَ فِي ذَلِكَ.

İddianda haklıysan onu yaka paça huzuruma getir!

Bu konuda sana tem yetki verdik.⁸³

(15)

Halife Mansur şu tevkî ile Ermenistan valisine gözdağı vermiş:

إِنَّ لِي فِي فَفَاكَ عَيْنًا، وَبَيْنَ عَيْنَيْكَ عَيْنًا، وَلَهُمَا أَرْبَعُ آدَانٍ!

Biri arkanda biri gözlerinin önünde olmak üzere iki göz (casusum) ve dört kulakla kuşatılmış durumdasın.⁸⁴

(16)

Vezir 'Amr b. Mes'ade, sürekli kifayetli olduğunu göstermeye çalışan işgüzar bir saray memuruna şu tevkî ile yüklenmiş:

⁸⁰ Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir* 9: 110; İbn 'Abdürabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd* 4: 294.

⁸¹ İbn 'Abdürabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd*, 4: 293.

⁸² İbn 'Abdürabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd*, 4: 293.

⁸³ Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 8: 97.

⁸⁴ İbn 'Abdürabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd*, 4: 295.

أَذَلَّتْ فَأَمَلَّتْ، فَاسْتَصَغِرُ مَا فَعَلْتَ تَبْلُغَ مَا أَمَلْتَ.

İyice şımarıp kendinden ikrah ettirdin; tavsiyem:
Yaptığın işleri büyük görme ki umduğuna kavuşasın.⁸⁵

(17)

Cafer el-Bermekî hapse düşmüş bir adam hakkında şu tevkîyi yazmış:
الْعَدْلُ يُؤْبِقُهُ وَالنُّوبَةُ تُطْلِقُهُ.

Adalet kişiyi hapse tıkar ve oradan ancak pişman olan çıkar.⁸⁶

(18)

'Amr b. Mes'ade bir mektup yazarak Damre el-Harûrî'ye göndermiş. Bu mektubu Cafer el-Bermekî de okuyunca onda gereksiz bir icâz bulmuş, bu sebeple Amr'a şu tevkî ile belagat dersi vermiş:

إِذَا كَانَ الْإِكْتَارُ أَبْلَغَ كَانَ الْإِيجَارُ تَقْصِيرًا
وَإِذَا كَانَ الْإِيجَارُ كَافِيًا كَانَ الْإِكْتَارُ عَيْبًا.

İtnab makamında icâz yapmak bir kusur olduğu gibi,
İcâz gereken yerde tatvil yapmak da bir hatadır.⁸⁷

(19)

Adamın biri Halife Mansur'dan gidip geldiği caminin uzak olması sebebiyle kendi mahallesinde de bir mescit yaptırtmasını rica etmiş. Halife onun yazılı talebini şu tevkîyle geri çevirmiş:

مِنْ شَرَائِطِ السَّاعَةِ كَثْرَةُ الْمَسَاجِدِ، فَرَدَّ فِي خَطَاكَ تَرُدُّدٌ فِي النَّوَابِ!

Evvela, mescitlerin artması kıyamet alametlerindedir.

Ayrıca daha fazla adım at ki sevabın da ziyade olsun!⁸⁸

(20)

Halife Mehdî'nin veziri Feyz b. Ebû Sâlih, pişman olup da özür beyanında bulunan bir zatın dilekçesine şu sözü tevkî etmiş:

النُّوبَةُ لِلْمُدْنِيبِ كَالدَّاءِ لِلْمَرِيضِ فَإِنْ صَحَّتْ تَوْبَتُهُ كَمَلَّ اللهُ تَعَالَى شِفَاءَهُ
وَإِنْ فَسَدَتْ نَبِيَّتُهُ أَعَادَ اللهُ تَعَالَى دَاءَهُ.

Günahkârın tövbesi hastanın hastalığına benzer: Tövbesinde samimi olduğunda Cenab-ı Hak şifa bahşeder. Niyeti bozduğunda ise o belayı tekrar ona musallat eder.⁸⁹

⁸⁵ Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir*, 6: 158.

⁸⁶ İbn 'Abdürabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd*, 4: 302.

⁸⁷ İbn 'Abdürabbih, *el-'Ikdü'l-ferîd*, 4: 238; Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir* 4: 148; Zemahşerî, *Reb'ü'l-ibrâr*, 5: 206.

⁸⁸ Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir*, 2: 18.

⁸⁹ Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir* 6: 221.

Sonuç

Tebaanın sunduğu dilekçelere devlet ricâli tarafından verilen, kısa, özlü ve sanatlı cevaplar suretinde teşekkül eden “tevkîât”, kendine has birtakım şekil ve üslup özellikleriyle klasik Arap edebiyatının ilk edebi türlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Cahiliye döneminde örneklerine rastlanmayan bu tür, yazılı kültürün yerleşmesi ve bürokrasinin gelişmesine bağlı olarak ilk nümunelerini Hz. Ebûbekir döneminde vermiş, Emeviler döneminde gerçekleşen yeniliklerle tekâmülünü sürdürmüş, Abbasilerde ise bilhassa “dîvânü’l-tevkîât”ın ihdasıyla kurumsal desteği de arkasına alarak nitelik ve nicelik bakımından en parlak dönemini yaşamıştır.

Basit bir mektuplaşmanın ötesinde, çoğu defa sanatsal kaygılar güdülen icra edilen bu sofistike edebi tür, üslup yönünden özellikle kâtip sınıfına tavsiye edilmiş, alâmet-i farikası olan “îcâz” özelliğiyle belagat ve inşâ disiplinlerinin gelişmesinde hayati bir rol oynamıştır.

Toplumda meydana gelen sosyo-politik problemlerin çözüme kavuşturulması bağlamında edebi bir iletişim aracı olarak kullanılan tevkîât her zaman için güncel siyasetin ayrılmaz bir parçası olmuş, sultan ve emirler talimat niteliğindeki kararlarını bu vesileyle duyurmuştur. Bu bakımdan elimize ulaşan tevkî metinleri, tatbik edildiği dönemlerin sosyal, siyasal ve kültürel hayatı hakkında önemli ipuçları sunmakta, yanı sıra onunla iştilal eden devlet ricâlinin entelektüel ilgi ve düzeylerine de ışık tutmaktadır.

Kaynakça

- Âbî, Ebû Sa’d Mansûr b. el-Hüseyn. *Nesrû’d-dürr fi’l-muhâdarât*. Thk. Hâlid Abdülğanî Mahfûz. 7 Cilt. Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-’ilmiyye, 2004.
- Apak, Âdem. *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004.
- ‘Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullâh b. Sehl. *Kitâbü’s-sinâ’ateyn*. Thk. Ali Muhammed Becâvî - Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm. Beyrut: el-Mektebetü’l-’unsuriyye, 1998.
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed. *el-İktidâb fi şerhi edebi’l-küttâb*. Thk. Mustafa Sakâ - Hâmid Abdülmecîd. 3 Cilt. b.y.: Darü’l-kütübî’l-mısriyye, 1996.
- Beyhakî, İbrahim b. Muhammed. *el-Mehâsin ve’l-mesâvi’*. Haz. Friedrich Schwally. b.y.: Walter de Gruyter, 1902.
- Câhız, Ebû Osman ‘Amr b. Bahr. *el-Beyân ve’t-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü ve mektebetü’l-hilâl, 2002.
- Cehşiyârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdûs. *el-Vüzerâ ve’l-küttâb*. Thk. Mustafa Sakâ - İbrahim Enbârî. by.: Matbaatü Mustafa el-Halebî ve

evlâdih, 1983.

- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve sihâhü'l-arabiyye*. Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-ilm li'l-melâyîn, 1987.
- Dahîl, Muhammed b. Nâsır. "Fennü't-tevkîâtî'l-edebiyye fi'l-asri'l-İslâmî ve'l-Emevî ve'l-Abbâsî". *Mecelletü câmi'ati ümmi'l-kurâ li-'ulûmi's-şerîa ve'l-lügati'l-arabiyye ve âdâbihâ*. 13 (2001): 11.
- Derûbî, Muhammed - Salah, Cerrâr. *Cemheretü tevkîâtî'l-'Arab*. 3 Cilt. el-Ayn: Merkezü Zayed li't-türâs ve't-tarih, 2000.
- Dûrî, Abdülaziz. "Dîvân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 386-387. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Endelüsî, Ebü'l-Hasen Alî b. Mûsâ İbn Sa'îd. *el-Muktetaf min ezâhiri'z-turaf*. Kâhire: Şeriketü Emel, 2004.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüga*. thk. Muhammed 'İvaz Mür'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsî'l-arabî, 2001.
- Furat, Ahmet Suphi. *Arap Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996.
- Harâhişe, Emîra Abdülmevlâ Hamd. "Edebü't-tevkîât fi'l-asri'l-'Abbâsî". Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü âli'l-beyt külliyyetü'l-âdâb ve'l-ulûm kısmü'l-lügati'l-arabiyye, 2004.
- İbn 'Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-'Ikdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1984.
- İbn Ebû 'Avn, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed. *el-Ecvibetü'l-müskite*. Thk. Mey Ahmed Yusuf. Kâhire: 'Ayn li'd-dirâsât ve'l-buhûsi'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye, 1996.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. 2 Cilt. Dimaşk: Dârü Ya'rub, 2004.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân*. Thk. İhsan 'Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dârü sâdir, 1994.
- İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*. Nşr. İhsân Abbâs - Bekr Abbâs. 10 Cilt. Beyrut: Dârü sâdir, 1996.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-arab*. Beyrût: 15 Cilt. Dârü sâdir, 2014.
- İbn Tabatabâ, Muhammed b. Ali. *el-Fahrî fi'l- âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dârü sâdir, 1980.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. b.y.: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1992.

- İbn Tayfûr, Ahmed b. Ebû Tâhir. *Kitâb-ü Bağdâd*. Thk. İzzet el-Attâr el-Hüseynî. Kâhire: Mektebetü'l-hancî, 2002.
- İbşîhî, Ebû'l-Feth Şihâbüddîn. *el-Mustatraf fi kulli fen mustazraf*. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1998.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Muhâdarâtü'l-üdebâ ve muhâverâtü'ş-şu'arâ' ve'l-büleğâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999.
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Subhu'l-a'şâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-mısriyye, 1922.
- Kayrevânî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-cıl, ts.
- Kayrevânî, Ebû İshâk İbrahim b. el-Kâsım. *Kutbu's-sürûr fi evsâfi'l-enbize ve'l-humûr*. Thk. Sâra el-Berbûşî. Beyrut: Menşûrâtü'l-cemel, 2010.
- Kindî, Muhammed b. Yusuf. *Vülât-ü Mısr*. Thk. Hüseyin Nessâr. Beyrut: Dâru sâdir, 1900.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. Beyrut: Dârü mektebeti'l-hayât, 1986.
- Sâmîrrâî, Hüsamüddîn. *el-Müessesâtü'l-idâriyye fi'd-devleti'l-Abbasiyye*. Mekke: Darü'l-fikri'l-'Arabî, 1983.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbü hâssi'l-hâss*. Nşr. Hasan el-Emîn. Beyrut: Dârü mektebeti'l-hayât, ts.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Tuhfetü'l-vüzerâ*. Thk. Habîb Ali er-Râvî - İbtisâm Merhûn Saffâr. Beyrut: Dârü'l-'Arabîyye li'l-mevsûât, 2006.
- Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin. *Edebü'l-küttâb*. Haz. Muhammed Behcet el-Eserî. Mısır: el-Matbaatü's-selefiyye, 1922.
- Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin. *Kitâbü'l-evrâk kısmu ahbârî'ş-şu'arâ*. 3 Cilt. Kâhire: Şeriketü emel, 2004.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Nşr. 11 Cilt. Kâhire: Dârü'l-me'ârif, 1966.
- Tevhîdî, Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî. *es-Sadâka ve's-sadîk*. Thk. İbrâhîm el-Kîlânî. Beyrut: Dârü'l-fikri'l-mu'âsir, 1998.
- Tevhîdî, Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî. *el-Basâir ve'z-zehâir*. Thk. Vedâd el-Kâdî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru sâdir, 1988.
- Ra'dân, Abdülkerîm Hüseyin. *Mecelletü'd-dirâsâti'l-ictimâiyye* 34 (2012).
- Safvet, Ahmed Zekî. *Cemheretü resâili'l-'Arab fi 'usûri'l-arabiyye'z-zâhira*. 4

Abbasi Devlet Ricâline Ait Örnekler Bağlamında Klasik Arap Edebiyatının İlk Yazılı Edebi Türlerinden “Tevkîât” | 527

Cilt. b.y.: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1993.

Sibt İbnü'l-cevzî, Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Abdullah. *Mir'âtü'z-zemân fi tevârihi'l-a'yân*. 23 Cilt. Dimaşk: Dârü'r-risaleti'l-âlemiyye, 2013.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Bermekîler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 517-520. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Rebî'ü'l-ibrâr ve füsûsu'l-ahbâr*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî, 1991.